

Βιβλιοστάσιον

ΝΑΝΑΚΗ ΑΝΔΡΕΑ, Μητροπολίτου Ἀρκαλοχωρίου, Καστελλίου καὶ Βιάννου, *Πτυχές σχέσεων Ἐκκλησίας – Πολιτείας στὸν 20ὸ αἰῶνα*, Πρόλογος Μητροπολίτης Ἰλίου, Ἀχαρνῶν καὶ Πετρουπόλεως κ. Ἀθηναγόρας, ἐκδ. Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη 2017, σσ. 272.

Δέκα μελετήματα συγκροτοῦν τὸ ὑπὸ τὸν τίτλο *Πτυχές Σχέσεων Ἐκκλησίας – Πολιτείας στὸν 20ὸ αἰῶνα* νέο βιβλίον τοῦ Μητροπολίτου Ἀρκαλοχωρίου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης καὶ καθηγητοῦ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας στῆ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Α.Π.Θ. κ. Ἀνδρέα Νανάκη, τὸ ὁποῖο ἐκδίδεται σὲ μία κρίσιμη στιγμή κατὰ τὴν ὁποία τὸ εὐρύτερον ζήτημα τῶν σχέσεων τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὴν Πολιτεία ἐμφανίζεται στὸ προσκήνιο μὲ ἀξιοληλυτή περιοδικότητα, ἀποτελώντας –τὸ τελευταῖο διάστημα ὄλο καὶ συχνότερα, ὄλο καὶ ἐντονότερα– θέμα «ἡμερησίας διατάξεως» στὴν ἀτζέντα τοῦ δημοσίου διαλόγου, ἐν ὧσφι μάλιστα καὶ τῆς ἐπιχειμένης συνταγματικῆς ἀναθεώρησης. Πρόσφατα μάλιστα τὸ θέμα ἀπασχόλησε τὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν της, στὶς ἀρχές (3-6) Ὀκτωβρίου 2017.

Ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Ἀρκαλοχωρίου καὶ πανεπιστημιακὸς καθηγητῆς κ. Ἀνδρέας Νανάκης δὲν χρειάζεται ιδιαίτερες συστάσεις. Εἶναι πολὺ γνωστός, ὄχι μόνον στὸν ἀκαδημαϊκὸ χῶρον καὶ ιδιαίτερος σ' αὐτὸν τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης λόγῳ

τοῦ πλουσίου ἔργου του στὸν κλάδο τῆς Νεώτερης Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ στὸ εὐρὺ κοινὸ χάρις εἴτε στὶς συχνές, δημόσιες παρεμβάσεις του μὲ εισηγήσεις σὲ ἐπιστημονικὲς ἡμερίδες καὶ συνέδρια, εἴτε μὲσῳ τῆς ἀρθρογραφίας του στὸν Τύπο (σὲ ἐφημερίδες τῆς Κρήτης, σὲ θεολογικά / ἐκκλησιαστικά περιοδικά, παλαιότερα στὰ «ΝΕΑ» καὶ ἐσχάτως στὴν «ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ», ὅπου προσφάτως (11.06.2017) ἐδημοσίευσε τὸ ἄρθρο του «Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ χροῦντα 1967-1974», τὸ ὁποῖο ἔκανε «θραύση»...). Ἐξ αἰτίας τῆς πλούσιας σχετικῆς ἐργογραφίας καὶ τῆς ἐν γένει ποιμαντικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς του δραστηριότητος ἔχει καταγραφεῖ στὴν ἐκκλησιαστικὴ καὶ ἀκαδημαϊκὴ κοινότητα ὡς ὁ κατ' ἐξοχίαν ἱστορικός τῆς Ἐθναρχίας, τῆς πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἐκφράσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὡς ἓνας ἐκ τῶν ἐπαϊόντων τοῦ πλέγματος τῶν σχέσεων Κωνσταντινουπόλεως-Ἀθηνῶν, ἀλλὰ καὶ βαθὺς γνώστης, ἀπὸ ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἱστορικῆς σκοπιᾶς, τοῦ θέματος τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας-Πολιτείας. Πρόκειται γιὰ τὸ θέμα μὲ τὸ ὁποῖο ἀσχολεῖται εἰς τὸ παρὸν σύγγραμμά του, ἀναδεικνύοντας μὲσα ἀπὸ τὰ κείμενα-μελετήματα τοῦ βιβλίου του τίς βαθύτερες ἱστορικὲς πτυχές αὐτῶν τῶν προβληματικῶν ἀπὸ τὴν ἴδρυσή τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους (1830) καὶ μέχρι σήμερα (ἄλλοτε μὲ περιόδους μεγάλων ἐντάσεων καὶ ἄλλοτε μὲ ἕφεση) σχέσεων ἀνάμεσα στοὺς δυὸ θεσμούς (διοικοῦσα Ἐκ-

κλησία-Κράτος). Ὁ συγγραφέας τοῦ βιβλίου δὲν ἀρκεῖται στὶς ἐπισημάνσεις καὶ τὶς διαπιστώσεις, ἀλλὰ καταθέτει τὶς ἀπόλυτα τεκμηριωμένες ἀπόψεις καὶ προτάσεις του, ἐνσωματώνοντάς τες στὰ κείμενά του μὲ λόγο εὐαγγελικὸ καὶ πατερικὸ καὶ ἐν παντὶ ἐκκλησιολογικὸ, γιὰ τὸ δέον γενέσθαι μιᾶς εἰρηνικῆς συνυπάρξεως μέσῳ τοῦ ἀλληλοσεβασμοῦ τῶν ρόλων, γιὰ μία πορεία πού θὰ κατατείνει στὴν ἐνίσχυση καὶ σφρηγιάτηση ἀρμονικῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν θεσμικῶν φορέων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας.

Στὶς σελίδες τοῦ κυρίως μέρους (σσ. 47-219) τοῦ θεματολογικὰ πολυδιάστατου καὶ πολυποίκιλου αὐτοῦ συγγράμματος, τὸ ὁποῖο κυκλοφορήθηκε τὸν περασμένο Ἰούλιο ἀπὸ τὶς «Ἐκδόσεις Μπαρμπουνάκη» τῆς Θεσσαλονίκης, οἱ ἐπιμέρους θεματικὲς ἐνότητες ἀντιστοιχοῦν στὰ δέκα κατὰ καιροὺς καὶ περιστάσεις δημοσιευθέντα κείμενα-μελέτηματα τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Ἀρχαλοχωρίου κ. Ἀνδρέα, τὰ ὁποῖα εἶναι τὰ ἑξῆς:

α. Τὸ πρῶτο κείμενο τιτλοφορεῖται: «Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἰωακεῖμ Γ΄ καὶ τὰ ἀποκαλυπτήρια τοῦ ἀνδριάντα στὴ Θεσσαλονίκη» (σσ. 47-65). Πρόκειται γιὰ ὁμιλία ἢ ὁποῖα ἐκφωνήθηκε τὴν Κυριακὴ 7-12-2014 στὴν αἴθουσα τελετῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καὶ ἀκολούθησαν τὰ ἀποκαλυπτήρια τοῦ ἀνδριάντα τοῦ Ἰωακεῖμ Γ΄ ἔμπροσθεν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς. Ὁ συγγραφέας καταγράφει τὴν πορεία τοῦ αἰοδίδιμου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰωακεῖμ Γ΄ (Δεβετζή ἢ Δημητριάδη) καὶ τὸν ἀγῶνα του γιὰ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς συνυπάρξεως καὶ τῆς συνεργασίας ὄλων τῶν Ὁρθόδοξων –τοῦ «ρωμαίικου»– στὸ πλαίσιο μιᾶς ὀρθόδοξης κοινοπολιτείας, ἐξαίροντας παραλλήλως

τὸ χάρισμα πού εἶχε ὁ Ἰωακεῖμ νὰ προσλαμβάνει τὸν μεταβαλλόμενο κόσμο, νὰ τοποθετεῖται σ' αὐτὸν καὶ νὰ διαμορφώνει τὸ αὐριο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τὸ μέλλον του, ὀριοθετώντας τοὺς σκοποὺς καὶ τοὺς στόχους του μέσα στὸν χρόνο, ἀναπλασιάζοντας / ἀναπροσαρμόζοντας καταλλήλως τὴν πολιτικὴ του. Ὅπως ἔπραξε κατὰ τὴ δευτέρη πατριαρχία του (1901-1912) ὅταν, στὴ δίνη τῶν κοσμογονικῶν ἀλλαγῶν πού ἐπέφεραν τὴ διάλυση τῆς Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τὸν διαμελισμὸ τῆς σὲ ἔθνη / κράτη τῆς Βαλκανικῆς, θὰ στραφεῖ –αὐτὸς ὁ δυναμικώτερος καὶ γνησιώτερος ἐκφραστὴς τῆς ἐθναρχίας καὶ τῆς ἐθναρχοῦσης Ἐκκλησίας– πρὸς τὴν Ἀθήνα, σηματοδοτώντας τὴ νέα πολιτικὴ, αὐτὴ τῆς συμπορεύσεως τοῦ Πατριαρχείου μὲ τὸ ἐθνικὸ μας κέντρο. Εἶναι ἡ ἐποχὴ πού ὁ Ἰωακεῖμ ἐπανδρῶνει τὴ Μακεδονία καὶ τὶς δοκιμαζόμενες ἀπὸ τὸν βουλγαρικὸ ἐθνικισμὸ Μητροπόλεις μὲ ἀρχιερεῖς πού ἐμφοροῦνται, ὄχι πλέον ἀπὸ τὴν ἐθναρχικὴ, ἀλλὰ τὴν ἐθνικὴ συνείδηση, τὴν ἐθνικὴ ἰδέα καὶ ἰδεολογία. Οἱ περισσότεροι ἀπ' τοὺς ἀρχιερεῖς αὐτοὺς ἐγκαθίστανται στὴ Μακεδονία πρὶν ἀπὸ τὸν Παῦλο Μελά καὶ τοὺς Ἕλληνες προξένους, οἱ ὁποῖοι ἤλθαν ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, γιὰ νὰ ἐνισχύσουν καὶ διαμορφώσουν τὸ ἐθνικὸ φρόνημα τῶν ντόπιων πληθυσμῶν πού δοκιμάζονταν ἀπὸ τὴ δράση τῶν ἐξαρχικῶν Βουλγάρων ἐθνικιστῶν.

β. «Τὸ ἀνάθεμα στὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο» (1916)» (σσ. 67-76) εἶναι τὸ δεύτερο μελέτημα. Πρόκειται γιὰ ἀνακοίνωση τοῦ Σεβ. Ἀρχαλοχωρίου στὸ Συνέδριο «100 χρόνια ἀπὸ τὸ κίνημα Ἐθνικῆς Ἀμυνας» πού πραγματοποιήθηκε στὴ Θεσσαλονίκη τὸν Ἰανουάριο τοῦ 2016. Ἐδῶ περιγράφονται καὶ ἀναλύονται ἀπὸ τὸν συγγρα-

φέα τὰ τραγικά γεγονότα τῶν πολιτικῶν ἀντιπαραθέσεων ἀνάμεσα στους βενιζελόφρονες (ὑποστηρικτὲς τοῦ Ἐλευθ. Βενιζέλου) καὶ τοὺς βασιλόφρονες (ὑποστηρικτὲς τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου Α΄) ποὺ ἔλαβαν χώρα στὴν περίοδο τοῦ ἐθνικοῦ διχασμοῦ (1915-1917) καὶ στὰ ὅποια ἐνεπλάκη, ὡς μὴ ὄφειλε, ἡ ἐλλαδικὴ Ἐκκλησία, ἐπὶ ἀρχιεπισκοπείας Θεοκλήτου Α΄ (Μηνοπούλου), συμπορευομένη καὶ συνεργοῦσα μὲ τὴ βασιλικὴ παράταξη καὶ τὸ παραστρατιωτικὸ κίνημα τῶν «ἐπιστράτων» στὴν ἀποτροπαιχτὴ πράξη τοῦ «ἀναθέματος» κατὰ τοῦ Ἐλευθ. Βενιζέλου. Πρόκειται γιὰ μία ἀνάμειξη τὴν ὁποία ἀπεριφράστως εἶχε καταδικάσει τὸ 2000 καὶ ὁ μακαριστὸς Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν κυρὸς Χριστόδουλος (Παρασκευαΐδης), δηλώνοντας εὐθαρσῶς ὅτι «θὰ ἔπρεπε κάποτε ἡ Ἐκκλησία νὰ ζητήσει συγγνώμη ἀπὸ τὸν λαὸ γιὰ τὴν ἀνάμειξή της στὶς πολιτικὲς διαμάχες τοῦ αἰῶνος ποὺ πέρασε καὶ εἰδικότερα γιὰ τὴν ἀνάμειξή της στὸν ἐθνικὸ διχασμὸ, ὁ ὁποῖος ταλάνισε τὸν Ἑλληνισμό (...). Ἦταν πραγματικὸ λάθος νὰ ἀποφασίζονται ἀναθέματα γιὰ πολιτικοὺς λόγους καὶ ἡ Ἐκκλησία νὰ χρησιμοποιεῖται, κατὰ κάποιον τρόπο, γιὰ νὰ ἐπενδύσουν πάνω εἰς αὐτὴν οἱ διάφοροι πολιτικοὶ ἄνδρες τὶς δικές τους ἐπιδιώξεις» («Τὰ Νέα», 03.04.2000, σ. 40). Ὁ Σεβ. Ἀρχαλοχωρίου ἀντιμετωπίζει τὸ «ἀνάθεμα» ὡς μία πράξη μισαλλοδοξίας, ἀλλὰ καὶ ἀπογνώσεως τῶν βασιλοφρόνων τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος, καθὼς ἔβλεπαν δυναμικῶς ἀνερχόμενο πρὸς τὴν ἐξουσία τὸν Βενιζέλο (ὁ ὁποῖος καὶ ἐξελέγη πρωθυπουργὸς τὸν Ἰούνιο τοῦ 1917). Θεωρεῖ ὡστόσο ὅτι ἡ ἐπιρροή τοῦ «ἀναθέματος» περιορίσθηκε στὴν ἐπικράτεια τοῦ κράτους τῶν Ἀθηνῶν καὶ δὲν κατόρθωσε νὰ ἐπιδράσει στὶς εὐρύτερες συ-

νειδήσεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τοῦτο ἀπεδείχθη λίγα χρόνια ἀργότερα, ὅταν οἱ προσφυγικοὶ πληθυσμοὶ ποὺ ἐγκαταστάθηκαν στὴν Ἑλλάδα ἦταν προσκείμενοι στὸν Βενιζέλο καὶ χάραξ ὁ αὐτοὺς εἶχε τὰ θριαμβευτικὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐκλογῶν τοῦ 1928.

γ. Τὸ τρίτο κείμενο ἔχει τίτλο: «Ὁ Μητροπολίτης Κυζίκου Καλλίνικος καὶ ὁ καθηγητὴς Ἀνδρουτσος ἀντιπαρατίθενται γιὰ τὴν ἐκλογή τοῦ Μελετίου Μεταξάκη (1921)» (σσ. 77-95). Πρόκειται γιὰ εἰσήγηση στὴν Ἡμερίδα: «Μητροπολίτης Βεροίας Καλλίνικος», στὴ Μητρόπολη Βεροίας τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 2012. Ἡ μελέτη αὐτὴ ἔχει ὡς ἀντικείμενο τὴν ἔριδα ποὺ προκάλεσε ἡ ἐκλογή τοῦ ἀπὸ Ἀθηνῶν Ἀρχιεπισκόπου Μελετίου Μεταξάκη, τὸν Νοέμβριο τοῦ 1921 ὡς Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, ἡ ὁποία ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Ἀθηνῶν θεωρήθηκε «ἀντικανονική». Ἐπὶ τῆς οὐσίας ὅμως ἡ ἀντίδραση εἶχε πολιτικὰ αἷτια, καθὼς, ἀπὸ τὸν προηγούμενο χρόνο, ἦτοι ἀπὸ τὸν Νοέμβριο τοῦ 1920, μετὰ ἀπὸ τὴν ἦττα τοῦ Βενιζέλου στὶς ἐκλογὲς αὐτῆς τῆς χρονιάς, τὴν Ἀθήνα ἤλεγχε ἡδὴ ὁ ἐπανακάμψας στὸν θρόνο Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος Α΄, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἀνάμεσα στὶς πρῶτες του μέριμνες περιέλαβε τὴν ἐπαναφορά στὸν ἀρχιεπισκοπικὸ θρόνο τοῦ (βασιλόφρονος) Θεοκλήτου Α΄ (Μηνοπούλου), ὑποχρεώνοντας τὸν μέχρι τότε (βενιζελικό) Ἀθηνῶν Μελέτιο Μεταξάκη νὰ ἀποχωρήσει (Φεβρουάριος 1921) καὶ νὰ μεταβεῖ στὴν Ἀμερική, ὅπου θὰ παραμείνει μέχρι τὴν ἐκλογή του, ἐννέα μῆνες ἀργότερα (Νοέμβριος 1921), στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Πρωταγωνιστὲς στὴ νομοκανονικὴ ἀντιπαραθέση γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τῆς ἐκλογῆς Μεταξάκη, τὴν ὁποία καταγράφει ὁ Σεβ. Ἀρ-

καλοχωρίου, είναι από τη μία πλευρά ο καθιγητής Δογματικής και Χριστιανικής Ήθικης του Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Χρηστός Ἀνδροῦτσος, ὁ ὁποῖος, ὡς ἐκφραστής τῆς τότε κρατούσης καταστάσεως τῶν Ἀθηνῶν, θεώρησε τὴν ἐκλογή τοῦ Μεταξάκη ὡς ἀντικανονική καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ (ἀπὸ Βεροῖας καὶ Ναούσης) Μητροπολίτης Κυζίκου Καλλίνικος Δελικάνης, ὁ ὁποῖος μὲ τὰ κείμενά του ὑπερασπίσθηκε σθεναρὰ τὴν ἐκλογή τοῦ Μελετίου. Ἐνδιαφέρουσα ἀντιπαράθεση, μὲ ἰκανὰ νομικονομικὰ ἐπιχειρήματα καὶ ἀπὸ τὶς δυὸ πλευρῆς, τὰ ὁποῖα προβληματίζουν δημιουργικὰ τὸν ἀναγνώστη, ἀποτελώντας ὡστόσο τὸ περίβλημα τῆς ἀντιπαράθεσως, τὸ περιεχόμενο τῆς ὁποίας ἦταν σαφέστατα ιδεολογικοπολιτικό. Ἐπρόκειτο σαφῶς γιὰ μίαν ἀναμέτρηση ἀνάμεσα στὴ βασιλικὴ καὶ τὴ βενιζελικὴ παράταξη.

δ. «Ἡ ἐπίσκεψη τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο τὴν 1η Νοεμβρίου 1930» (σσ. 97-112) εἶναι τὸ τέταρτο κείμενο τὸ ὁποῖο ἀπετέλεσε ἐπιστημονικὴ ἀνακοίνωση τοῦ Σεβ. Ἀρχιεπισκόπου κ. Ἀνδρέα στὸ ΙΑ΄ Διεθνὲς Κρητολογικὸ Συνέδριο ποὺ πραγματοποιήθηκε στὸ Ρέθυμνο τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 2011. Τὸ γεγονός τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Βενιζέλου στὸ Φανάρι, μίαν ἡμέρα μετὰ ἀπὸ τὴν ὑπογραφή στὴν Ἀγκυρὰ τοῦ Ἐλληνοτουρκικοῦ Συμφώνου Φιλίας (30.10.1930) ἀπὸ τὸν Ἑλληνα πρωθυπουργὸ καὶ τὸν Πρόεδρο τῆς Τουρκίας Μουσταφᾶ Κεμάλ, ὑπῆρξε μείζον, ὄχι μόνον γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ Τουρκία δὲν εἶχε ἐπίσημως ἀναγνωρίσει τὸν Πατριάρχη Φώτιο (Μανιάτη) ὡς μὴ ἀνταλλάξιμο, κάτι ποὺ συνέβη ἕναν περὶ πέντε μῆνα μετὰ (Δεκέμβριος τοῦ '30). Μία

ἀναγνώριση, πάντως, προβληματικὴ ὡς πρὸς τὴν πραγματικὴ, τὴν οἰκουμενικὴ ὑπόσταση τοῦ Πατριαρχείου τὴν ὁποία ἐκφράζει, γιὰ τὴν ἀνά τὴν οἰκουμένη Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, τὸ πρόσωπο τοῦ Πατριάρχου καὶ ἡ Μεγάλῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, καθὼς οἱ τουρκικὲς ἀρχὲς ἀπέφυγαν τὴ χρήση τοῦ ὄρου «Πατριάρχης» καὶ «Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο», συνεχίζοντας νὰ θεωροῦν τὸν Κωνσταντινουπόλεως ὡς «ἀρχιεπίσκοπος» (basparaz), σύμφωνα μὲ τὴν πρακτικὴ ποὺ ἐφαρμόζαν μετὰ ἀπὸ τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφή καὶ –δυστυχῶς– ἐξακολουθοῦν νὰ ἐφαρμόζουν μέχρι σήμερα. Στὴ θερμὴ προσφώνηση τοῦ Πατριάρχου Φωτίου γιὰ τὴν «ἀποσκοποῦσα νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν εἰρηνικὴ σχέση μετὰ τῶν δυὸ λαῶν» ἐπίσκεψή του σὲ Ἀγκυρὰ καὶ Κωνσταντινούπολη, ὁ Βενιζέλος θὰ ἀναφερθεῖ «εἰς τὰς προσπαθείας, τὰς ὁποίας καταβάλλομεν αἱ δυὸ Κυβερνήσεις Ἀθηνῶν καὶ Ἀγκυρᾶς διὰ νὰ φέρωμεν τὴν εἰρήνην εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἣτις ἀποτελεῖ ὄρον ἀπαραίτητον διὰ τὴν πρόοδον καὶ εὐημερίαν τῶν λαῶν αὐτῆς», διαβεβαιώνοντας παραλλήλως τὸν Πατριάρχη ὅτι «κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν καθ' ἣν ἀλλάχου παρατηρεῖται χαλάρωσις τῆς τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, τὸ αἶσθημα τοῦτο παραμένει θερμὸν ἐν Ἑλλάδι, ἣ δὲ ἑλληνικὴ κοινωνία ὁλόκληρος θὰ ἐξακολουθήσωμεν πάντοτε νὰ εἴμεθα πιστὰ πνευματικὰ τέκνα τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας». Τὴν ἐπίσκεψη καὶ τὶς ἐπαφῆς τοῦ Βενιζέλου προβάλλει θετικὰ τὸ βενιζελικὸ «Βῆμα», ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἀντιβενιζελικὴ, ἀντιπολιτευομένη «Καθημερινή» διατυπώνονται πολλῆς ἐπιφυλάξεις εἰδικὰ γιὰ τὴν ὑπογραφή τοῦ Συμφώνου Φιλίας καὶ μάλιστα διὰ τῆς γραφίδος τοῦ ἐκδότου τῆς Γεωργίου Βλάχου, ὁ ὁποῖος ὑπογράφει καὶ τὰ σχετικὰ ἄρθρα («Γ.Α.Β.»).

ε. «Ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς (1938) καὶ ἡ ἐκλογή τοῦ Ἀθηνῶν Χρυσάνθου τοῦ ἀπὸ Τραπεζοῦντος» (σσ. 113-130) εἶναι τὸ πέμπτο μελέτημα τὸ ὁποῖο δημοσιεύτηκε στὸν Τιμητικὸ Τόμο: *Σπουδὴ στὴν κατακόρυφη καὶ ὀριζόντια κοινωνικότητα*, γιὰ τὸν ὁμότιμο καθηγητὴ Βασ. Γ. Γιούλτση, Θεσσαλονίκη 2007 (σσ. 113-130). Πρόκειται γιὰ κείμενο τὸ ὁποῖο μαζί με τὸ δέκατο («Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία στὴν ἑλληνικὴ ἐπικράτεια») ἀποτελοῦν, κατὰ τὴ γνώμη μας, τὸ «ψαχνό» τοῦ βιβλίου, καθὼς σ' αὐτὰ τὰ κείμενα/μελέτηματα καταγράφονται οἱ δυὸ ἀπὸ τὶς τρεῖς ἀρχαῖες πολιτειακὲς παρεμβάσεις τῆς τελευταίας 80ετίας, τὰ δυὸ ἀπὸ τὰ τρία ἀρχιεπισκοπικὰ ζητήματα ποῦ ἐπέφεραν ἰσχυρὸ κλονισμὸ στὶς σχέσεις Ἐκκλησίας-Πολιτείας στὴ διάρκεια τοῦ 20οῦ αἰῶνος. Ἐν προκειμένῳ ἐξετάζεται ἀπὸ τὸν συγγραφέα τὸ ἀρχιεπισκοπικὸ ζήτημα Δαμασκηνοῦ Παπανδρέου-Χρυσάνθου Φιλιππίδη (1938-1941), ποῦ προκλήθηκε κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ δικτατορικοῦ καθεστώτος τῆς 4ης Αὐγούστου (1936-1941), ἐπὶ πρωθυπουργίας Ἰωάννου Μεταξᾶ, ὅταν ὁ τελευταῖος μετ' εὐθέως παρεμβάσεις του –δικαστικὲς κατ' ἀρχὰς καὶ ἐν συνεχείᾳ νομοθετικὲς– ἀνέτρεψε τὴν ὑπὸ τῆς Ἱεραρχίας γενομένη κανονικὴ ἐκλογή (Νοέμβριος 1938) στὴν Ἀρχιεπισκοπὴ τοῦ (βενιζελικοῦ) Μητροπολίτου Κορινθίας Δαμασκηνοῦ Παπανδρέου, ἐπιβάλλοντας τὴ θέλησή του γιὰ ἀνάδειξη ἀρεστοῦ Ἀρχιεπισκόπου. Ἔτσι, ἀφοῦ σὲ πρώτη φάση μετ' ἀποδοχὴς μεθοδεῖες ἐπέτυχε τὴν ἀκύρωση τῆς ἐκλογῆς τοῦ Δαμασκηνοῦ στὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας, σὲ δευτέρῃ κατέφυγε στὴν ἐκδοσὴ ἀναγκαστικοῦ νόμου μετ' ἀποδοχὴς τοῦ ὁποῖο μετέφερε τὸ δικαίωμα ἐκλογῆς Ἀρχιεπισκόπου ἀπὸ τὴν Ἱερά Σύνοδο τῆς Ἱεραρχίας (ὀλομελείας) στὴ «μικρά»

(12μελῆ) Διαρκῆ Σύνοδο, καὶ μάλιστα μετ' ἀποδοχὴς τῆς ἐκλογῆς τοῦ «τριπροσώπου», ἔτσι ὥστε τὴν τελικὴ ἐπιλογὴ νὰ ἔχει ἡ κυβέρνησις. Ἐπὶ τὴν ἀπειλὴ δὲ τῆς συγκροτήσεως «Ἀριστίνδην» Συνόδου ἐπιβλήθηκε στὴ Διαρκῆ Σύνοδο νὰ μὴν περιλάβει στὸ τριπρόσωπο τὸ ὄνομα τοῦ Δαμασκηνοῦ, ὁ ὁποῖος ἄλλωστε οὔτε εἶχε παραιτηθεῖ οὔτε εἶχε ἀποδεχθεῖ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, ἔτσι ὥστε ἡ δικτατορικὴ κυβέρνησις ἀνέδειξε τελικῶς (Δεκέμβριος 1938) στὸν ἀρχιεπισκοπικὸ Θρόνον τὸν ἐκλεκτό της, τὸν ἀπὸ Τραπεζοῦντος Χρυσάνθου (Φιλιππίδη), προσκείμενο στὴ βασιλικὴ παράταξιν. Ἐν καὶ ἐπισημαίνει τὴν ἀντικανονικότητα τοῦ τρόπου ἐκλογῆς τοῦ Χρυσάνθου στὴν Ἀρχιεπισκοπή, ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται μετ' ἀποδοχὴς τῶν «δυναμικῶν καὶ διαπρεπῶν ἱεράρχων τοῦ Οἴκουμενικοῦ Θρόνου», θεωρῶντας ὅτι εἶναι ζητούμενο ἂν ὁ Χρυσάνθος χωρὶς τὴν ἐνθάρρυνσιν τοῦ Μεταξᾶ ἐνδιαφερόταν οὐσιαστικῶς γιὰ τὴ θέσιν τοῦ Ἀθηνῶν καθὼς καὶ ἂν υἱοθετοῦσε, ἐνέκρινε καὶ ἀποδεχόταν τὰ γενόμενα ποῦ τελικῶς ὁ Μεταξᾶς μετ' ἀποδοχὴς τῆς στρατιωτικῆς πυγμῆς τοῦ καθεστώτος ἐπέβαλε, καταλύοντας κάθε κανονικὴ τάξιν στὰ ἐσωτερικὰ (interna corporis) τῆς Ἐκκλησίας. Στὴ σκέψιν αὐτὴν ὁ συγγραφέας, ἐκτιμώντας ὅτι ἡ ἀρνήσις τοῦ Χρυσάνθου νὰ ὀρκίσῃ τὴν δωσίλογον κυβέρνησιν Τσολάκογλου (1941) καὶ ἡ ἐν συνεχείᾳ ἀποπομπὴ του (τὴν ὁποῖαν ὁ Σεβ. Ἀρχιεπισκοπικὸν χαρακτηρίζει «ἡρωικὴ καὶ ἔνδοξον ἔξοδο») ἀπὸ τὴν Ἀρχιεπισκοπή, μετ' ἀποδοχὴς τῆς κατωχικῆς κυβερνήσεως, συνιστοῦν δυὸ γεγονότα ποῦ δηλώνουν κατ' οὐσίαν τὴ βούλησιν τοῦ Χρυσάνθου νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ ὅλην αὐτὴν τὴν περιπέτειαν τῆς ἐμπλοκῆς καὶ συνεργασίας του μετ' ἀποδοχὴς τῆς δικτατορικῆς καθεστώτος

Μεταξά και την πολιτική χειραγωγήσεως της Ἐκκλησίας με την όποία ἡ δικτατορία τῆς «4ης Αὐγούστου» πορεύθηκε, ἀντιμετωπίζοντας τὴν Ἐκκλησία ὡς προέκταση τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ, χρήσιμου γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῶν ἰδεολογικῶν τῆς σκοπιμότητων. Συγκρίνοντας τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν Ἱερώνυμο (Κοτσώνη), πού ἀρχιεράτευσε καὶ αὐτὸς σὲ περίοδο δικτατορίας (1967-1973), μετὰ τὴν περίπτωση τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Χρυσάνθου (Φιλιππίδη), ὁ Σεβ. Ἀρχαλοχωρίου θὰ ἐπισημάνει ὅτι «ὁ Ἀθηνῶν Ἱερώνυμος πού θαύμαζε τὸν Χρυσάνθο καὶ μετὰ παρόμοιο ἀντικανονικὸ τρόπο εἶχε ἀνέλθει στὴ θέση τοῦ Ἀθηνῶν, στὰ γεγονότα τοῦ Πολυτεχνείου τὸ 1973, δὲν τόλμησε τὴν παράλληλη ἡρωϊκὴ ἔξοδο...». [Πράγματι: πόσο διαφορετικὲς θὰ ἦταν στὴ διοικοῦσα Ἐκκλησία οἱ ἐξελίξεις καὶ πόσο διαφορετικὰ θὰ εἶχε γραφεῖ ἡ –πολιτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ– Ἱστορία ἐκείνης τῆς θλιβερῆς περιόδου, ἐὰν ὁ τότε Ἀρχιεπίσκοπος Ἱερώνυμος Κοτσώνης εἶχε σταθεῖ στὸ πλευρὸ τῶν φοιτητῶν, ὅπως π.χ. εἶχε πράξει ὁ τότε (τιτουλάριος) Ἐπίσκοπος Ἀνδρούσης καὶ νῦν Ἀρχιεπίσκοπος Ἀλβανίας κ. Ἀναστάσιος Γιαννουλάτος; Θεωροῦμε ὅτι –πρωτίστως καὶ κυρίως γιὰ τὸν μακαριστὸ Ἀρχιεπίσκοπο κυρὸ Ἱερώνυμο– θὰ εἶχε γραφεῖ πολὺ διαφορετικὰ...].

στ. - ζ. Τὸ ἕκτο καὶ τὸ ἕβδομο μελέτημα ἀφοροῦν τὸ ἴδιο πρόσωπο: τὸν Μητροπολίτη Ἰωαννίνων καὶ μετέπειτα Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν Σπυρίδωνα Βλάχο, τοῦ ὁποῦ ἐξαιρέται ἡ τόλμη, ἡ ἀποφασιστικότητα καὶ ἡ παρρησία, ὡς ἀρχιερέως, νὰ ἀντιπαρταθεῖ μετὰ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία ὅταν αἰσθάνεται ὅτι ἀδικεῖται (βλ. εἰς 6ο κείμενο / μελέτημα: «Ἡ διαμαρτυρία τοῦ Σπυρίδωνος πρὸς τὸν Στ. Γονατὰ γιὰ τὴ μετὰθεσὴ του ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα [1923]», σσ.

131-144, μελέτημα τὸ ὁποῖο δημοσιεύθηκε στὸν Τιμητικὸ Τόμο γιὰ τὸν ὀμότιμο Καθηγητὴ Γρηγόριο Δ. Ζιάκα, Θεσσαλονίκη, 2008). Ἐπιπροσθέτως ἐπισημαίνεται ἡ μετριοπάθεια καὶ σύνεση ὡς ἀρετὲς μετὰ τις ὁποῖες πολιτεύθηκε προτάσσοντας διαρκῶς τὸ συμφέρον τῆς Ἐκκλησίας, ὅταν παραμερίζοντας τὰ ἰδεολογικά (φιλοβασιλικά) του φρονήματα θὰ πρωτοστατήσῃ τὸ 1938 στὴν ἐκλογή τοῦ (βενιζελικοῦ) Κορινθίου Δαμασκηνοῦ Παπανδρέου στὴν Ἀρχιεπισκοπὴ, ἢ ὅταν τὸ 1951, ὡς Ἀρχιεπίσκοπος, ἐκφράζοντας ἐμπράκτως τὴ μαρτυρία τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴν εἰρηνικὴ καὶ ἐνωτικὴ τῆς ἀποστολῆς στὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ζωὴ τῆς Ἑλλάδος, θὰ ζητήσει ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν (τῶν Νικ. Πλαστήρα καὶ Σοφ. Βενιζέλου) νὰ ἀποτραπεῖ ἡ δικαστικὴ ἀπόφασις θανατικῆς καταδίκης τοῦ ἡγετικοῦ στελέχους τοῦ τότε παράνομου ΚΚΕ Νίκου Μπελογιάννη, κάπὶ πού, ὡς γνωστὸν, τελικὰ δὲν ἀπεφεύχθη παρὰ τις παρεμβάσεις τόσο τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Σπυρίδωνος, ὅσο καὶ πολιτικῶν, διανοουμένων καὶ καλλιτεχνῶν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα (βουλευτὲς τῆς Ἐνιαίας Δημοκρατικῆς Ἀριστερᾶς-Εἰδικῆς) καὶ τὸ ἐξωτερικὸ (Σάργλ ντὲ Γκὼλ, Πὼλ Ἐλύαρ, Ζάν Κοκτώ, Ζάν-Πὼλ Σάρτρ, Ναζὶμ Χικμέτ, Πάμπλο Πικάσσο, Τσάρλι Τσάπλιν κ.ἄ.) πού προσπάθησαν νὰ σώσουν τὸν Μπελογιάννη (βλ. εἰς 7ο κείμενο: «Ὁ ἀπὸ Ἰωαννίνων Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Σπυρίδων ἐν μέσῳ ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν διχασμῶν», σσ. 145-158. Ἀνακοίνωσις στὸ Συνέδριον γιὰ τὰ 100 χρόνια τῆς Σχολῆς Βελλᾶς [1911-2011], Ἰωάννινα, Ὀκτώβριος 2011).

η. Ὁγδοο κείμενο: «Ἡ Ἐκκλησία καὶ ὁ Νίκος Καζαντζάκης. Ὁ μῦθος γιὰ τὸν ἀφορισμὸ καὶ τὴν κηδεῖα του (1957)» (σσ.

159-175). Πρόκειται για άνακοίνωση του Σεβ. Ἀρχαλοχωρίου ἢ ὁποία παρουσιάσθηκε σέ Συνέδριο γιά τόν Νίκο Καζαντζάκη, τόν Σεπτέμβριο τοῦ 2007 στό Ἡράκλειο τῆς Κρήτης γιά τὰ πενήντα χρόνια (1957-2007) ἀπό τόν θάνατό του. Ὁ συγγραφέας καταρρίπτει δύο μύθους: πρῶτον, τόν περὶ ἀφορισμοῦ τοῦ Καζαντζάκη καὶ δεύτερον, τόν περὶ μὴ τελέσεως κηδεῖας κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ τάξη, μύθους ποὺ καλλιέργησαν κύκλοι τῶν θρησκευτικῶν ὀργανώσεων ἀλλὰ καὶ ἀθέων, οἱ ὁποῖοι γιά δικoὺς τους λόγους ἐπιζητοῦσαν καὶ ἤθελαν ἓναν ἀφορισμένο Καζαντζάκη. Ἀνασκευάζοντας τοὺς συγκεκριμένους μύθους ὁ συγγραφέας, ἀφοῦ ἐπισημάνει ὅτι ὅταν ἀπεβίωσε ὁ Καζαντζάκης τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1957 στὴν πόλη Φράμπουργκ τῆς Γερμανίας καὶ ἡ σορὸς του μεταφέρθηκε στὴν Ἀθήνα προκειμένου νὰ ἐκτεθεῖ σὲ λαϊκὸ προσκύνημα πρὶν μεταφερθεῖ στὸν τελικὸ τῆς προορισμῶ (στὴν Κρήτη), ὄντως, ὁ τότε Ἀθηνῶν Θεόκλητος Β' (Παναγιωτόπουλος, ὁ ἀπὸ Πατρῶν), ἀρνήθηκε τὴν παραμονὴ τῆς σοροῦ τοῦ Καζαντζάκη σὲ ναὸ τῶν Ἀθηνῶν, φοβούμενος «ὄχι ἀδίκως», ὅπως σημειώνει ὁ συγγραφέας, τίς «ἀντιδράσεις κάποιων ἀκραίων χριστιανικῶν ὁμάδων ποὺ τελικὰ ἔδρασαν καὶ στό Ἡράκλειο πλησίον τοῦ Ἁγ. Μητῶ κατὰ τὴν κηδεῖα τοῦ Καζαντζάκη». Ἀφορισμὸς ἐκ μέρους τῆς αὐτοκέφαλης Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος εἰς βάρος τοῦ Καζαντζάκη, ἐξ ἐπόψεως νομοκανονικῆς, δὲν μπορούσε νὰ ὑπάρξει, δοθέντος τοῦ ὅτι αὐτὸς ὡς γέννημα-θρέμμα τῆς Κρήτης καὶ κάτοικος τοῦ ἐξωτερικοῦ ὑπῆγετο στὴν πνευματικὴ δικαιοδοσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Εἰς ὅτι ἀφορᾷ τὴν κηδεῖα του: ἐτελέσθη στὴ γενετείρᾳ του, στό Ἡράκλειο, τὴν 5ῃ Νοεμβρίου 1957, κατὰ τὰ ἐκκλησιαστικῶς κεκανονισμένα, προεξάρχοντος

τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κρήτης Εὐγενίου (Ψαλιδάκη), παρισταμένων τοῦ Ὑπουργοῦ Παιδείας Ἀχιλ. Γεροκωστοπούλου (τῆς Κυβερνήσεως Κων. Καραμανλῆ), τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων Γεωργίου Παπανδρέου καὶ τοῦ βουλευτοῦ ἐπίσης τῶν Φιλελευθέρων Κων. Μητσοτάκη, τοῦ πρυτάνεως τοῦ ΑΠΘ Ἰωάν. Κακριδῆ, καὶ πολλῶν ἄλλων ἐπισήμων. Τὴν σορὸ τοῦ Καζαντζάκη στὴν τελευταία του κατοικία, στὴν πύλη Μαρτινέγκο, συνόδευσε ὁ στρατιωτικὸς ἱερέας π. Σταῦρος Καρπαθιωτάκης. Εἰς ὅτι ἀφορᾷ τὴν πίστη καθ' ἑαυτὴ καὶ τὴ σχέση τοῦ Καζαντζάκη μὲ τὸν Θεό, ὁ συγγραφέας ἐκτιμᾷ ὅτι «ὁ Καζαντζάκης δὲν ἔκλεισε ποτὲ τὸ κεφάλαιο τοῦ Θεοῦ στὴ ζωὴ του. Δὲν μπόρεσε νὰ διαγράψει τὸν Θεό. Σ' αὐτὸ βοήθησε καὶ ἡ παράδοση τῆς Κρήτης. Ὁ πολιτισμὸς τῆς. Ἡ παρακαταθήκη ποὺ παραδίδεται ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ [...]. Ὁ Καζαντζάκης, ἀνάστημα τῆς πολιτιστικῆς παράδοσης καὶ τῆς πνευματικῆς παρακαταθήκης, ὅπως τὴ γνωρίζει καὶ τὴ βιώνει στὴ γενετείρᾳ του, τὴν Κρήτη, ἔχει τὴ δωρεὰ τῆς ρωμαλέας δυσεύρετης καὶ δημιουργικῆς σκέψης, μὲ τὴν ὁποία ἀναζητᾷ διαρκῶς καὶ διακαῶς τὸν Θεό...», παραθέτοντας ἐν προκειμένῳ ἀνάλογες ἀπόψεις τῶν μακαριστῶν Νικ. Μαρτσούκα, καθηγητοῦ Δογματικῆς καὶ Φιλοσοφίας τῆς Θεολογικῆς τοῦ ΑΠΘ, τοῦ Κων. Τσάτσου, ἀκαδημαϊκοῦ καὶ διατελέσαντος Προέδρου τῆς Δημοκρατίας, καθὼς καὶ τοῦ Πατριάρχου Ἀθηναγόρα (Σπύρου). Ὁ τελευταῖος ὅταν εἶχε ἐρωτηθεῖ (1961) γιά τὸ λογοτεχνικὸ ἔργο τοῦ Καζαντζάκη ἀπάντησε ὅτι «τὰ βιβλία τοῦ Καζαντζάκη κοσμοῦν τὴν Πατριαρχικὴ βιβλιοθήκη», καταρρίπτοντας ἔτσι τὸν μῦθο περὶ ἀφορισμοῦ τοῦ κρητικοῦ λογοτέχνη καὶ συγγραφέα ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία.

θ. Τὸ ἔνατο κείμενο τοῦ βιβλίου ὑπὸ τὸν τίτλο «Σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Ἀριστερᾶς στὴν Ἑλλάδα μεταξὺ τοῦ 20οῦ καὶ 21ου αἰῶνα» (σσ. 177-192) ἀποτελεῖ ἀνακοίνωση ἢ ὁποία παρουσιάσθηκε ἀπὸ τὸν Σεβ. Ἀρχαλοχωρίου στὸ Ἐπιστημονικὸ Συνέδριο: «Ἐκκλησία καὶ Ἀριστερά» στὴν Θεσσαλονίκη, τὸν Ἰανουάριο τοῦ 2013. Ὁ συγγραφέας, παρότι ἐξ ἀρχῆς ἀναγνωρίζει καὶ ἐπισημαίνει ὅτι ἡ κοσμοθεωρία τῆς Ἀριστερᾶς ὡς ἐδραζομένη στὶς ἀρχές τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμου ἀρνεῖται ὡς κρατική δομὴ, ἐξουσία καὶ πολιτική, ὄχι μόνον τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ κάθε ὑπερβατικῆς δυνάμεως, θυμᾶται καὶ ἀναπολεῖ τὸν διάλογο καὶ τὶς συζητήσεις ποὺ ἐπεχείρησε ὁμάδα διανοητῶν τῆς μεταπολιτεύσεως μὲ τὴν ἀριστερὴ κοσμοθεωρία στὶς ὁποῖες συμμετεῖχε καὶ ὁ ἴδιος ὡς νέος τότε πτυχιούχος τῆς Φιλοσοφικῆς καὶ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ. Ἐπρόκειτο γιὰ τὶς «ἐβδομάδες ἐλευθέρου διαλόγου», ὅπως εἶχαν ὀνομασθεῖ, οἱ ὁποῖες γιὰ σειρὰ ἐτῶν ὀργανώνονταν σὲ κάθε περίοδο τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς καὶ στὶς ὁποῖες εἶχαν κληθεῖ καὶ ἀριστεροὶ στοχαστές, ὅπως ὁ Κώστας Μοσκόφ, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι ὅπως ὁ Κώστας Ζουράρις καὶ ὁ Στέλιος Ράμφος ποὺ συνομιλοῦσαν μὲ τὸν Παναγιώτη Νέλλα, τὸν Νίκο Μαρσούκα, τὸν Χρῆστο Γιανναρά, τὸν π. Βασίλειο Γοντιζάνη, κ.ἄ. Ἐπίσης ὁ συγγραφέας, ἀπομυθοποιώντας τὴν στερεοτυπικὴ ἀντίληψη ποὺ θέλει σώνει καὶ καλά τὸν ἀριστερὸ ψηφοφόρο ἀπέναντι ἢ καὶ ἐχθρικό πρὸς τὴν Ἐκκλησία, ὑπενθυμίζει ὅτι ὁ Γιάννης Πασαλίδης, ὡς Πρόεδρος τῆς ΕΔΑ τὸ 1958, κατὰ τὸν ἀγιασμό τοῦ Κοινοβουλίου προσέγγισε καὶ ἀσπασθῆκε τὸν σταυρό. Παρὰ τὴν ἀντιπαράθεση καὶ τὴν καθαρὴ καὶ ἴσια καὶ ἀνεπιτήδευτα αὐθόρμητη ἀπάντηση ποὺ ἔδωσε

(ἐν ἔτει 1975, καταγραφεῖσα σὲ ἐπιφυλλίδα τῆς ἐποχῆς) στὸν Χρῆστο Γιανναρά ὁ «ἄπλως ἰδεολόγος τῆς Ἀριστερᾶς, ὁ κνηνημένος –χωρὶς νὰ ἔναι ὀργανωμένος– γερο-ψαράς κάποιου νησιοῦ, ὅταν ρωτήθηκε “γιατί εἶναι ἀριστερός, γιατί προτίμησε αὐτὴ τὴ βασανισμένη ζωὴ, μὲ αὐτὸ τὸ σκληρὸ τίμημα;”:

“Γιὰ τὴ Δικαιοσύνη παιδί μου. Γιὰ νὰ μὴν πλουταίνει ὁ πλούσιος σὲ βάρος τοῦ φτωχοῦ, γιὰ νὰ χαίρομαστε ὅλοι δίκαια τοῦ Θεοῦ τὰ δῶρα” (βλ. Γιανναρά, Χρ., *Κεφάλαια Πολιτικῆς Θεολογίας, Ἡ Ἐκκλησία καὶ οἱ πολιτικῆς ἰδεολογίες*, Ἀθήνα 1983).

ι. Τὸ βιβλίον κατακλείεται μὲ τὸ (δέκατο) κείμενο «Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία στὴν Ἑλληνικὴ Ἐπικράτεια» (σσ. 193-219), ἓνα μελέτημα τὸ ὁποῖο δημοσιεύεται στὸν ὑπὸ ἔκδοση Τιμητικὸ Τόμο γιὰ τὸν Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Προγκηληνονήσιων κ. Ἰάκωβο (Σωφρονιάδη). Ὅπως προείπαμε, τὸ κείμενο αὐτό, μαζί μὲ τὸ προεκτεθὲν πέμπτο, ἀποτελοῦν, κατὰ τὴ γνώμη μας, τὸ «ψαχνό» τοῦ βιβλίου, ἐστιάζοντας καὶ ἀναλύοντας ἱστορικά τὶς πολυκύμαντες σχέσεις Πολιτείας-Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς βαυαρικῆς καὶ τῆς αὐτογνομόνου –πραξικοπηματικῆς– ἀνακηρύξεως τῆς αὐτοκεφαλίας (1833), ὅποτε δρομολογήθηκε ἓνα οἰονεὶ καθεστῶς «ἀνεξαρτησίας» τῆς ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο. Παρὰ τὴν ἀντιπαράθεση ἀπὸ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἐπιβλήθηκε ἡ ὑποταγὴ τῆς θεσμικῆς Ἐκκλησίας στὴν Πολιτεία, στὸ πλαίσιο τοῦ συστήματος τῆς «νόμου κρατοῦσης Πολιτείας», διαμορφώνοντας μίαν σχέσιν ἐξαρτήσεως ποὺ ἄλλοτε ἦταν χαλαρὴ (ἤπια πολιτειοκρατία) καὶ ἄλλοτε ἐξελίσσεται σὲ ὑποδούλωση τῆς Ἐκκλησίας στὸ Κράτος (ἀκραία πολιτειοκρατία), κυρίως σὲ περιόδους δικτατορικῶν καθεστώτων, ὅπως

ἐκεῖνα τοῦ στρατηγοῦ Θεοδ. Παγκάλου (1925-1926), τοῦ Ἰωάν. Μεταξᾶ (1936-1941) καὶ τῆς δικτατορίας τῶν Συνταγματάρχων (1967-1974) ποὺ θέλησαν νὰ ὑποτάξουν τὴν Ἐκκλησία στὶς ἰδεολογικοπολιτικές τους σκοπιμότητες. Στὸ κείμενό του αὐτὸ ὁ Σεβ. Ἀρχαλοχωρίου θεωρεῖ ὡς τελευταία πολιτειακή παρέμβαση στὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος αὐτὴ τῆς δικτατορίας τοῦ 1967 μὲ τὴν ἐκλογή ἀπὸ «Ἀριστίνδην» Σύνοδο ὡς Ἀρχιεπισκόπου τοῦ ἀρχιμανδριτοῦ Ἱερωνύμου Κοτσώνη, παρέμβαση τὶς ἐπιπτώσεις τῆς ὁποίας ἔχει παρουσιάσει καὶ ἀναλύσει εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλο: «Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ χούντα 1967-1974» ἄρθρο του ποὺ ἐδημοσίευσε ἡ «Καθημερινή» τὸν περασμένο Ἰούνιο (11-06-2017, σελ. 29: <http://www.kathimerini.gr/913375/article/epikairothta/ellada/hekkklhsia-ths-ellados-kai-h-xoynta>). Στὴν ἴδια συνάφεια ὁ συγγραφέας ἐκτιμᾷ ὅτι ἀπὸ τὴ Μεταπολίτευση (1974) καὶ ἐντεύθεν, ἰδίως δὲ μετὰ ἀπὸ τὴν ψήφιση τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτου τοῦ 1977 καὶ τὴν κατάρτησιν τοῦ κυβερνητικοῦ ἐκπροσώπου, ἐπὶ ἀρχιεπισκοπείας Σεραφεῖμ (Τίκα), διαμορφώνεται μίᾳ ἐλεύθερῃ Ἐκκλησίᾳ σὲ μίᾳ δημοκρατικῇ πολιτείᾳ, ἄποψη τὴν ὁποία ἐπιβεβαίωσε καὶ ὁ Μακαριώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ. Ἱερώνυμος στὴν Ἱεραρχία τῆς 26ης.06.2017 ὅταν, ἀναφερόμενος «στὴν τόλμη ἀρχιερέως μας [σ.σ.: ἐπρόκειτο γιὰ τὸν Μητροπολίτη Ἐλασσῶνος Ἰάκωβο Μακρυγιάννη] στὴ δεκαετία τοῦ 1960 (γιὰ τὴν ἀκρίβεια τὸν Νοέμβριον τοῦ '65) νὰ σχίσει Βασιλικὸ Διάταγμα, θυροκολλημένο στὸν μητροπολιτικὸ ναό, ποὺ ἀπηγόρευε τὴν σύναξιν τῆς Ἱεραρχίας μας» (βλ. *Ἐκκλησία*, τχ. 7, Ἰουλίου 2017, σελ. 473), θὰ ἐπισημάνει τὸ γεγονός ὅτι σήμερον ἡ Ἱε-

ραρχία δύναται νὰ συνέρχεται ἐλευθέρως καὶ αὐτοβούλως καὶ ν' ἀποφασίζει γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ λειτουργία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ὡς κατακλείδα στὸ κείμενον αὐτὸ περιέχεται ἡ ἀνάλυση τῶν σχέσεων κανονικῆς ἐνότητος ποὺ συνδέουν τὴν αὐτοκέφαλη Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ ἡ περιγραφή τῶν κανονικῶν δικαιοδοσιῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου σὲ ἐκκλησιαστικὰς ἐπαρχίας τῆς ἑλληνικῆς ἐπικρατείας, ὅπως αὐτὲς τῶν Μητροπόλεων τῶν Νέων Χωρῶν (ἐπαρχίας τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἡπείρου, τῆς Θράκης καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, ἡ διοίκηση τῶν ὁποίων ἔχει παραχωρηθῆ ἀπὸ τὸ 1928 ἐπιτροπικῶς στὴν αὐτοκέφαλη Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος), τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης (ἰδιαίτερη ἡμιαυτόνομη ἐκκλησιαστικὴ ἐπαρχία ἔχουσα τὴν κανονικὴν ἐξάρτησίν της ἀπ' τὸ Οἰκ. Πατριαρχεῖο), τὶς (πέντε) Μητροπόλεις τῶν Δωδεκανήσων καὶ τὴν Ἐξαρχία τῆς Πάτμου (ποὺ ὑπάγονται ἀπ' εὐθείας στὸ Πατριαρχεῖο) καὶ τὸ Ἅγιον Ὄρος, μὲ Ἐπίσκοπό του τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχη.

Τὸ βιβλίον τοῦ Σεβ. Ἀρχαλοχωρίου κ. Ἀνδρέα, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀφιερωμένο «τῷ π. Εἰρηναίῳ Δελιδήμῳ» ὡς «εὐγνωμοσύνης ἀντίδωρον» καὶ προλογίζεται καταλλήλως ἀπὸ τὸν Σεβ. Μητροπολίτη Ἰλίου, Ἀχαρνῶν καὶ Πετρούπολεως κ. Ἀθηνάγορα (Δικαιᾶκο), προσφέρει στὸν ἀναγνώστη τὴν εὐκαιρίαν νὰ προβληματισθῆ γιὰ σειρά σημαντικῶν πολιτικο-ἐκκλησιαστικῶν γεγονότων ποὺ σημάδευσαν τὴ νεώτερη ἱστορία τοῦ τόπου, νὰ συλλογισθῆ γιὰ τὶς αἰτίαι ποὺ τὰ προκάλεσαν καὶ νὰ ἀναστοχασθῆ γιὰ τὸ φλέγον καὶ ἀκανθῶδες ζήτημα τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας-Πολιτείας, τὸ ὁποῖον εἶναι διαχρονικόν, τὰ τελευταία δὲ ἔτη ἰδιαίτερα ἐπίκαιρον.

Ὁ συγγραφέας ὑπὸ τὴν διττὴν ιδιότητά του, ὡς ἱεράρχης καὶ πανεπιστημιακὸς δάσκαλος, στὰ κείμενά του ἀποκαλύπτει καὶ υπογραμμίζει ὄχι μόνον ἱστορικὲς ἀλήθειες, ἀλλὰ πρωτίστως καὶ κυρίως τὸν σωτηριολογικὸ καὶ μεταμορφωτικὸ ρόλο τῆς Ἐκκλησίας στὸν σύγχρονο κόσμον contra τοὺς «πειρασμοὺς τῆς ἐξουσίας» ποὺ ἐμφιλοχωροῦν στὶς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴ λειτουργία τῶν θεσμῶν. Ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει στὸ εἰσαγωγικὸ τοῦ σημειώμα: «[...] ἡ ἐπίγεια στρατευομένη Ἐκκλησία διεξάγει μία πάλη, ὄχι πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὶς ἀρχές καὶ τὶς ἐξουσίες, τοὺς κοσμοκράτορες τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου. Πρὸς τὰ πονηρὰ πνεύματα (Ἐφ. 6,12)...», ἀπευθύνοντας προσκλητήριον πορείας μὲ ὁδηγὸ τὴ νηπιτικὴ παράδοση, βάσει τῆς ὁποίας «καλούμεθα νὰ εἴμαστε πρωτίστως προσεχόμενη Ἐκκλησία, διότι μόνον ἔτσι δυνάμεθα νὰ ἀντισταθούμε στὸν ἀντίδικον καὶ στὰ πονηρὰ του ἔργα». Παρομοιάζοντας, ἐξ ἄλλου, τοὺς πειρασμοὺς τοῦ διαβόλου μὲ ὁποίους βρέθηκε ἀντιμέτωπος ὁ Ἰησοῦς πορευόμενος μετὰ τὴ βάπτισή του γιὰ 40 ἡμέρες στὴν ἔρημον (Λκ. 4, 1-13) μὲ τοὺς πειρασμοὺς τοὺς ὁποίους συναντᾷ ὁ χριστιανὸς κάθε ἐποχῆς, κληρικὸς ἢ λαϊκός, ὁ συγγραφέας θεωρεῖ ὅτι «αὐτοὶ οἱ πειρασμοὶ στὴν Ἐκκλησία δημιουργοῦν τὸ δράμα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπίγεια ἐλπίδα τοῦ Χριστοῦ. Ὡστόσο, αὐτὸ τὸ δράμα ἔχει αἴτιον φθαρτὸ καὶ πεπερασμένο, ἐνῶ ἡ ἐλπίδα τοῦ ἀνθρώπου στηρίζεται στὸ μυστήριον τῆς γέννησης, τῆς σάρκωσης, τοῦ Σταυροῦ καὶ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου, τοῦ Χριστοῦ. Αὐτὴ ἡ σχέση ἐξισορροπεῖ, ἀμβλύνει τοὺς πειρασμοὺς καὶ τὶς δοκιμασίες στὶς πτυχές τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας-Πολιτείας».

Πρόκειται γιὰ ἓνα θαυμάσιο βιβλίον μὲ

κείμενα / μελετήματα στὰ ὁποῖα ἡ Θεολογία καὶ ἡ Ἱστορία συμπορεύονται εὐχαριστιακά, δίδοντας τὴν ἀφορμὴν, τὸ ἔναυσμα γιὰ τὴν εἰσόδευση τοῦ ἀναγνώστη στὰ ἐνδότερα τοῦ μυστηρίου τῆς Ἐκκλησίας, γιὰ μία εἰρηνικὴ προσέγγιση τοῦ πολυπάθου θέματος τῶν σχέσεων τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὴν Πολιτεία καὶ γιὰ μία διευθέτησή του, μέσῳ ἐνὸς ἐντίμου καὶ εἰλικρινοῦς διαλόγου ποὺ θὰ βασίζεται στὴ βαθειὰ γνώση τοῦ χαρακτήρα καὶ τῆς φύσεως τῶν δυὸ θεσμῶν, τὴν πλήρη συνεκτίμηση ὄλων τῶν κοινωνικῶν, ἱστορικῶν, πολιτειολογικῶν καὶ ἐκκλησιολογικῶν δεδομένων ποὺ συνθέτουν τὸ ὅλο πλαίσιον ἀναφορᾶς τῶν σχέσεων τούτων καὶ θὰ ἀποσκοπεῖ στὴν ἀρμονικὴ συνύπαρξιν, τὸν ἀλληλοσεβασμὸν. Οἱ «Πτυχές», τὸ νέο βιβλίον τοῦ Σεβ. Ἀρχαλοχωρίου κ. Ἀνδρέα Νανάκη, αὐτὸ ἀκριβῶς εἰσηγοῦνται καὶ εὐχονται.

Χάρης Ἀνδρεόπουλος, Δρ. Θ.

KONSTANTINOS NIKOLAKOPOULOS, *Das Neue Testament in der Orthodoxen Kirche. Grundlegende Fragen einer Einführung in das Neue Testament*, 2. Auflage 2014, LIT Verlag, Berlin, σελ. 320.

Εἶναι ἡ πρώτη καὶ μοναδικὴ πρὸς τὸ παρὸν σὲ Γερμανικὴ γλῶσσα «Εἰσαγωγὴ στὴν Καινὴ Διαθήκη», γραμμὴν ἀπὸ Ὁρθόδοξο Βιβλικὸ Θεολόγον, τὸν καθηγητὴ τοῦ Τμήματος Ὁρθοδόξου Θεολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου κ. Κωνσταντίνου Νικολακόπουλου, πλήρως ἐνημερωμένη ὡς πρὸς τὴ διεθνή βιβλιογραφία, ἰδιαίτερα ὁμως ὡς πρὸς τὴν Ὁρθόδοξην Νεοελληνικὴν καὶ ὄχι μόνον. Ἴσως ἀναρωτηθεῖ κανεὶς: Ποιὰ μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ συνεισφορὰ μᾶς Ὁρθόδοξης Εἰσαγωγῆς στὴν Καινὴ Διαθήκη; Καὶ βέβαια εὐθὺς ἐξ

ἀρχῆς πρέπει νὰ διευκρινίσουμε ὅτι σὲ θέματα ἱστορικο-φιλολογικῆς κριτικῆς, πολιτισμικοῦ ὑποβάθρου τῆς Καινῆς Διαθήκης, καθὼς καὶ λεπτομεροῦς ἀναλύσεως τοῦ περιεχομένου τῶν 27 βιβλίων τῆς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διαφέρει μία Ὁρθόδοξη Εἰσαγωγή ἀπὸ μία ἀντίστοιχη προερχόμενη ἀπὸ ἕνα Ρωμαιοκαθολικὸ ἢ Εὐαγγελικὸ εἰδικὸ σὲ βιβλικὰ θέματα. Ἡ παρούσα Εἰσαγωγή ἀποτελεῖ ὡστόσο προσφορὰ στὴν ἐπιστῆμη ἐπὶ διεθνοῦς ἐπιπέδου καθότι: α) παρουσιάζει τὴν τοποθέτηση τῶν ἀρχαίων ἐκκλ. συγγραφέων σὲ θέματα Καινῆς Διαθήκης καὶ β) παρέχει τὴν πλούσια νεώτερη Ὁρθόδοξη βιβλιογραφία, ὥστε ὁ ἐνδιαφερόμενος βιβλικὸς ἐπιστήμων, ἀπὸ ὁποιαδήποτε ὁμολογία κι ἂν προέρχεται, νὰ ἔχει γνώση τῆς Ὁρθόδοξου βιβλιογραφίας.

Ἡ δομὴ τῆς ἐν λόγω Εἰσαγωγῆς εἶναι ἡ ἀκόλουθη: Μετὰ ἀπὸ τὰ εἰσαγωγικά (Μέρος I, σ. 17-27), στὰ ὁποῖα διευκρινίζονται ἡ ὀρολογία «Καινῆ Διαθήκη», ἡ ἔννοια καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς Εἰσαγωγῆς, καὶ δίδεται ἕνα σύντομο ἱστορικὸ τῶν Εἰσαγωγῶν στὴν Κ.Δ. καθὼς καὶ ἡ σχετικὴ Ὁρθόδοξη βιβλιογραφία, ἀκολουθεῖ ἡ ἱστορία τοῦ κειμένου καὶ ἡ κριτικὴ τοῦ κειμένου (Μέρος II, σ. 29-46), ὅπου παρέχονται πληροφορίες γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν χειρογράφων (περισσότερα ἀπὸ 5600), περιγράφονται τὰ ἀρχαιότερα χειρόγραφα, δίδεται ὁ ἀριθμὸς τους σὲ διάφορες γνωστὲς βιβλιοθηκῆς (ἀρχαῖες καὶ νεώτερες), παρουσιάζονται οἱ γνωστοὶ τύποι κειμένου (Οὐδέτερος, Ἀλεξανδρινός, Δυτικὸς, Συριακὸς ἢ Ἀντιοχειακὸς ἢ Βυζαντινός), ἀναφέρονται οἱ ἀρχαῖες μεταφράσεις καὶ ὁλοκληρώνεται τὸ μέρος αὐτὸ μὲ τὰ πατερικὰ παραθέματα τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τὰ σχετικὰ Πατερικὰ Ὑπομνήματα. Ἡ ἱστο-

ρία τοῦ Κανόνα τῆς Κ.Δ., τῆς συγκροτήσεως δηλ. τῶν 27 βιβλίων σὲ ἕνα corpus, ἀπὸ τὴν ἀρχὴς τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας μέχρι τὸν 4ον αἰῶνα, ὁπότε καὶ σταθεροποιεῖται ὁ Κανόνας καὶ ἐπιβάλλεται στὶς συνειδήσεις τῶν χριστιανῶν, ἐκτίθεται στὸ III μέρος (σ. 47-57), ἐνῶ ἡ γλωσσικὴ δομὴ τῶν Καινοδιαθηκικῶν βιβλίων παρουσιάζεται ἀναλυτικὰ στὸ IV μέρος (σ. 59-68). Πολλὰ σύντομα παρουσιάζονται τὰ Ἀπόκρυφα τῆς Κ.Δ. καὶ τὰ «κεκρυμμένα» λόγια τοῦ Ἰησοῦ πού συνήθως ὀνομάζονται διεθνῶς «ἄγραφα» (μέρος V, σ. 69-74).

Ἀκολουθεῖ στὸ VI μέρος μία γενικὴ εἰσαγωγή στὰ βιβλία τῆς Κ.Δ. καὶ ἰδιαίτερα στὰ τέσσερα Εὐαγγέλια (σ. 75-83) καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰδικότερη εἰσαγωγή στὸ κάθε Εὐαγγέλιο μὲ μαρτυρίες ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐκκλ. παράδοση, ἀναλυτικὴ παρουσίαση τοῦ περιεχομένου τους, γλωσσικὰ καὶ θεολογικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ κάθε εὐαγγελιστῆ, χρόνος καὶ τόπος συγγραφῆς, τὸ Συνοπτικὸ πρόβλημα καὶ φυσικὰ ἢ νεώτερη Ὁρθόδοξη βιβλιογραφία, ἡ ὁποία εἶναι συνήθως ἄγνωστη στὸν Δυτικὸ εἰδικὸ τῆς Κ.Δ. (μέρη VII-XI, σ. 85-207). Οἱ *Πράξεις τῶν Ἀποστόλων* συννεξετάζονται μαζὶ μὲ τὸ *Κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιο*. Οἱ ἐπιστολὲς τοῦ Ἁπ. Παύλου παρουσιάζονται στὸ XII μέρος (σ. 209-257) μὲ τὴν σειρά τοῦ μεγέθους των στὸν κανόνα τῆς Κ.Δ. μὲ τὴν παρατήρηση ὅτι οἱ Ὁρθόδοξοι ἐρμηνευτὲς δὲν ἐγκλωβίζονται στὸ θέμα τῆς γνησιότητος, «ἀλλὰ δέχονται τὴν παραδεδομένη κανονικότητα ὡς ἕναν ἀποφασιστικὸ παράγοντα γιὰ τὸ αὐθεντικὸ ἐκκλησιαστικὸ πλαίσιο πίστεως αὐτῶν τῶν κειμένων» (σ. 218). Ὡστόσο, κάνει λόγο γιὰ τὴν πολυπλοκότητα τοῦ θέματος τῆς ἐνότητος τῆς *B* πρὸς *Κορινθίους* ἐπιστολῆς, γιὰ τὸν «δευτεροπαύλειο» χαρακτῆρα τῶν ἐπι-

στολῶν πρὸς Ἐφεσίους καὶ Κολοσσαεῖς πού δέχονται οἱ Δυτικοὶ ἔρμηνευτές, καταλήγοντας ὅτι: «ἡ Ἀνατολικὴ Ἐρμηνευτικὴ ἀποδίδει καὶ τὶς δύο ἐπιστολὲς στὸν Ἄπ. Παῦλο» (σ. 236). Γιὰ τὶς Ποιμαντικὲς ἐπιστολὲς δέχεται ὡς ἐπικρατοῦσα τοὺς Ὁρθόδοξους ἔρμηνευτές τὴν «ὑπόθεση τοῦ γραμματέως», πού εἶναι ἐνδεχομένως ὁ Λουκάς ἢ ὁ Τυχικός.

Σὲ ξεχωριστὸ κεφάλαιο (XIII) γίνεται λόγος γιὰ τὶς ἑπτὰ Καθολικὲς ἐπιστολὲς καὶ στὸ XIV γιὰ τὴν «Προφητικὴ γραμματεία τῆς Κ.Δ.», ὅπου ὁ λόγος εἶναι γιὰ τὴν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη. Τέλος, τὸ ἔργο κατακλείεται μὲ Παράρτημα (Μέρος XV) γιὰ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐρμηνευτικὴ καὶ τὴν Ἱστορικο-κριτικὴ Μέθοδο, στὸ ὁποῖο ἄξιες ὑπογραμμίσως εἶναι οἱ παράγραφοι γιὰ τὰ γνωρίσματα τῆς Ὁρθόδοξης ἔρμηνείας τῶν Γραφῶν καὶ γιὰ τὴν ἐξηγητικὴ συνεισφορὰ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.

Γενικά, ἡ ἀξία τῆς παρουσιαζομένης ἐδῶ Εἰσαγωγῆς στὴν Κ.Δ. συνίσταται στὰ ἑξῆς:

1. Εἶναι σημαντικό ὅτι ὁ σ. τοποθετεῖ τὸ κάθε κείμενο τῆς Κ.Δ. στὴ θέση πού κατέχει μέσα στὴν Ὁρθόδοξη λειτουργικὴ ζωὴ.
2. Παρέχει μίᾶ συνολικὴ εἰκόνα τῶν ἀπόψεων τῶν συγχρόνων Δυτικῶν ἐρευνητῶν γιὰ τὰ βιβλία τῆς Κ.Δ.
3. Κάνει γνωστὲς στὸ εὐρύτερο ἐπιστημονικὸ στερέωμα τὶς ἀπόψεις τῶν Ὁρθόδοξων ἔρμηνευτῶν.
4. Προβάλλει τὴν ἐν πολλοῖς ἄγνωστη Ὁρθόδοξη βιβλιογραφία.

Ἰωάννης Καραβιδόπουλος
Ὁμότ. Καθηγητῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς
Α.Π.Θ.

CONTICELLO, CARMELO GIUSEPPE [ἔκδ.],
La théologie byzantine et sa tradition.
Tome I/1: VIe VIIe siècles. Turnhout:

Brepols Publishers 2015. σσ. 805 = Corpus Christianorum. Claves Subsidia, TB I/1.

Τὸ παρὸν ἐγχειρίδιο ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο μέρος στὸ ἤδη ἐκδεδωμένο δεύτερο μέρος τὸ 2002 γιὰ τὴ βυζαντινὴ θεολογία (*La théologie byzantine et sa tradition*, Tome II [XIII XIXe s., ἔκδ. ἀπὸ C. G. Conticello καὶ V. Conticello]). Στὴν ἀρχὴ προηγούνται δύο προλογικὰ σημειώματα (*A. le Boulleuc und J. Koder*, 3 9), καθὼς καὶ εὐχαριστίες ἀπὸ τὸν ἐκδότη C. G. Conticello, ὅπως ἐπίσης καὶ ἕνας κατάλογος βιβλιογραφικῶν συντομογραφιῶν (11-44). Στὴν ἀρχὴ ἐκάστου κεφαλαίου παρατίθεται ἀσπρόμαυρο πορτραῖτο τοῦ ἀντίστοιχου θεολόγου πού βιογραφεῖται. Παρουσιάζονται διάφοροι ἐκπρόσωποι τῆς Βυζαντινῆς θεολογίας τοῦ 6ου καὶ 7ου αἰῶνα, ἀπὸ διεθνῶς ἀναγνωρισμένους εἰδικούς ἐρευνητές. Οἱ ἐργασίες ἔχουν συνταχθεῖ στὴ γαλλικὴ, γερμανικὴ καὶ ἀγγλικὴ γλῶσσα καὶ μελετῶνται οἱ κάτωθι βυζαντινοὶ Πατέρες καὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς: Ἰουστινιανός (*A. le Boulleuc*, 47-109), Ρωμανὸς Μελωδός (*J. Koder*, 115-194), Ἰωάννης Κλίμακος (*M. J. Pierre*, *C. G. Conticello*, *J. Chryssaugis*, 197-325), Ἰσαὰκ Σῦρος (*S. P. Brock*, 327-372), Μάξιμος Ὁμολογητῆς (*P. van Deun*, *P. Mueller-Jourdan*, 375 514), Ἀναστάσιος Συναΐτης (*K.-H. Uthemann*, 517-770). Ὁ τόμος κλείνει μὲ ἕνα παράρτημα στὸν ψευδο-Μακάριο Αἰγύπτου/Συμεὼν Μεσοποταμίας (*V. Desprez*, 773-800) καὶ μὲ τὸν πίνακα περιεχομένων.

Ἡ ἐκάστοτε μελέτη παρουσιάζει τὴν κάτωθι δομὴ: I. Βιογραφία, II. Ἐργογραφία (σύμφωνα μὲ τὸ πρότυπο τῆς *Clavis patrum Graecorum*), III. Βασικὲς θεολογικὲς θέσεις, IV. Συμπεράσματα, V. Βιβλιογραφία.

Στὸ τέλος κάθε ἐργασίας ἀκολουθεῖ ἓνα *corpus* τοῦ ἀντίστοιχου συγγραφέα σὲ μετὰφραση: Ἰουστινιανός – *Confessio rectae fidei*· Ρωμανός Μελωδός– ἐπιλεγμένα τμήματα κειμένου ἀπὸ διάφορους ὕμνους (ὕμνοι 10,11,14,20,43,49)· Ἰωάννης Κλίμακος– *Λόγος εἰς τὸν ποιμένα*· Ἰσαὰκ Σῦρος– τρεῖς *Ὀμιλίες* (συρ. 7.43.64/ ἑλλ. 22.59.72)· Μάξιμος Ὁμολογητής– *Expositio orationis dominicae*· Ἀναστάσιος Σιναΐτης– *Viae dux* 12,1,1 30; 3,177· ψευδο-Μακάριος Αἰγύπτου/Συμεὼν Θεσσαλονίκης– *Collectio Mosaica Tituli* 1-24. Στὶς ἀντίστοιχες μεμονωμένες βιβλιογραφικὲς ἀναφορὲς προστίθενται σημαντικὲς πληροφοριεῖς γιὰ χειρόγραφα, ἐκδόσεις, μεταφράσεις, σὲ μία συνοπτικὴ μορφή, μὲ τὸ πνεῦμα μιᾶς καλοσχεδιασμένης «bibliographie raisonnée». Τὸ νὰ πραγματοποιηθῶμε ὅλους τοὺς θεολόγους ποὺ παρουσιάζονται στὸν παρόντα τόμο θὰ ξεπερνουσε κατὰ πολὺ τὰ ὄρια μιᾶς βιβλιοκρισίας. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο θὰ παρουσιάσουμε τὸν Ρωμανὸ Μελωδὸ, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ ἀντιπροσωπευτικὸ παράδειγμα.

Ὁ Ρωμανὸς Μελωδὸς πιθανὸν καταγόταν ἀπὸ τὴ Συρία, γεννήθηκε στὴν Ἔμεσα καὶ ἔζησε περίπου ἀπὸ τὸ 485 ἕως τὸ 562 μ.Χ. Μεγάλωσε πιθανὸν δίγλωσσος (ἐλληνικά-συριακά) καὶ κατὰ πᾶσα πιθανότητα προερχόταν ἀπὸ ἐβραϊκὴ οἰκογένεια, ἢ ὅποια μεταστράφηκε ἀργότερα στὸν Χριστιανισμό· σύμφωνα μὲ τὴν ἔρευνα, θὰ μπορούσε νὰ ἀνήκει καὶ σὲ ἀμιγῶς χριστιανικὸ περιβάλλον. Σὲ νεαρὴ ἡλικία μετέβη στὴ Βηρυττὸ ὅπου χειροτονήθηκε διάκονος. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ Ἀναστασίου Α' μετέβη στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ πέρασε ἐκεῖ τὴν ὑπόλοιπη ζωὴ του στὴν Ἐκκλησία τῆς Παναγίας «τοῦ Κύρου», ἢ ὅποια ὄφειλε τὸ ὄνομά της

στὸν ὄχι καὶ τόσο γνωστὸ πατριζιο Κύρο. Ἄν ἔγινε μοναχὸς ἢ ἂν παντρεύτηκε δὲν γίνεται σαφὲς ἀπὸ τίς πηγές. Ὑπῆρξε πιστὸς στὴν αὐτοκρατορικὴ αὐλὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅπως δείχνουν καὶ διάφοροι ὕμνοι του (π.χ. ὕμνοι 54, 63, 64). Μὲ βάση τὸ γεγονὸς τοῦ θαύματος τῆς Θεοτόκου, ἢ ὅποια τοῦ ἔδωσε τὸ χάρισμα τῆς ποίησης, τῆς σύνθεσης καὶ τῆς ἀπαγγελίας τῶν ὕμνων, στὴ συνέχεια ὁ Koder παρουσιάζει τὴ θέση τῶν ὕμνων τοῦ Μελωδοῦ στὴ θεία λατρεία: παρουσιάζεται ἡ ποιητικὴ μορφή τοῦ Κοντακίου (δημιουργία, μετρικὴ), καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ γλῶσσα τῶν ὕμνων (120-128). Στὴ συνέχεια παρουσιάζονται τὰ χειρόγραφα (128 κ.ἑξ.) καὶ ἡ ἐκδοτικὴ ἱστορία τῶν ὕμνων (129 κ.ἑξ.). Ἀκολουθοῦν οἱ σημαντικότερες μεταφράσεις τῶν ὕμνων (130-132: γαλλικά, ἰταλικά, γερμανικά, νέα ἐλληνικά, ρωσικά, φινλανδικά, σουηδικά, ρουμάνικα). Ἐπιπλέον, παρατίθεται ἓνας χρῆσιμος κατάλογος ὕμνων ποὺ ἀποδόθηκαν στὸν Ρωμανὸ Μελωδὸ, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἔγκυρη ἔκδοση τοῦ Grosdidier de Matons, ἢ ὅποια παραλληλίζεται μὲ ἄλλες σχετικὲς ἐκδόσεις (132 κ.ἑξ.). Στὴ συνέχεια παρουσιάζεται ἓνας κατάλογος τῶν μεμονωμένων ὕμνων μὲ τὸ ἀκόλουθο σχῆμα: Καταγραφή τοῦ ἐλληνικοῦ τίτλου– μετάφραση τοῦ τίτλου στὰ γερμανικά– ἐφύμνιο σὲ γερμανικὴ μετάφραση– ἔνδειξη χειρογράφων καὶ ἐκδόσεων (132-148). Ἐπιπλέον, ὁ Koder προσθέτει σημαντικὲς πληροφορίες γιὰ τὸν Ἀκάθιστο Ὑμνο, ὁ ὁποῖος ἔχει στενὴ συγγένεια μὲ τὸ Κοντάκιο (148/149 κ.ἑξ.). Μετὰ ἀπὸ κάποιες γενικὲς ἀναφορὲς στὶς κύριες θεολογικὲς θέσεις τοῦ Μελωδοῦ (150-152), ἀριθμοῦνται διεξοδικὰ οἱ πηγές ποὺ ὁ ἴδιος χρησιμοποίησε (152-154: Παλαιὰ Διαθήκη, Καινὴ Διαθήκη, ἀπόκρυφα κείμενα, πατερικὰ κείμενα,

ἐνῶ ἀποκλείονται ἐντελῶς τὰ παγανιστικά κείμενα). Ἡ παρουσίαση τῆς θεολογίας τοῦ Μελωδοῦ (154-174) δομεῖται σύμφωνα με τὶς ἀκόλουθες πτυχές: Τριαδολογία καὶ Πνευματολογία, Χριστολογία καὶ Σωτηριολογία, αἱρέσεις καὶ ἑβραϊκὴ θρησκεία, Ἑσχατολογία, Θεοτοκολογία, Ἱερὰ Μυστήρια (Βάπτισμα, Θεία Εὐχαριστία, Γάμος, Ἱερωσύνη). Ἀκολούθως συνοψίζονται τὰ πορίσματα τῆς ἔρευνάς του (174 κ.ξ.). Ἡ μελέτη κλείνει με τὴ βιβλιογραφία, ἡ ὁποία βασίζεται στὶς ἀκόλουθες πτυχές: Λειτουργικὴ καὶ Ὑμνογραφία, Κατάσταση τῆς ἔρευνας, βιβλιογραφικὰ βοηθήματα, συνέδρια, λεξικά, μονογραφίες καὶ ἄρθρα (176-185), ὅπως ἐπίσης καὶ μία γερμανικὴ μετάφραση ἐπιλεγμένων ἀποσπασμάτων ἀπὸ διάφορους ὕμνους (187-194).

Εἶναι ἰδιαίτερα εὐχάριστο τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἐρευνητὴς προσπαθεῖ πάντοτε νὰ παρουσιάσει πολλὴ προσεκτικὰ ποιῆς πληροφορίες μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ἀσφαλεῖς, ἢ ποῦ μποροῦμε νὰ κάνουμε ὑποθέσεις, ἐπειδὴ τὸ ὕλικό τῶν πηγῶν δὲν μᾶς εἶναι διαθέσιμο. Δὲν εἶναι πάντα δυνατόν νὰ συμφωνήσουμε με τὶς θέσεις τοῦ Koder. Γὰ παράδειγμα, ὁ ἰσχυρισμός του ὅτι ἡ περιστασιακὴ κριτικὴ τοῦ Ρωμανοῦ ἀπέναντι στὴν κλασικὴ παιδεία δὲν πρέπει νὰ ἐρμηνευθεῖ ὡς ἐχθρότητα ἀπέναντι στὴν ἐκπαίδευση, ἀλλὰ ὡς *locus communis* τῆς πολεμικῆς κατὰ τῆς εἰδωλολατρίας (127). Ὁ ἴδιος ὁ Μελωδὸς στοὺς ὕμνους του, ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Koder κάνει σαφές στὴ βιβλιογραφία του, δὲν παραθέτει στοὺς ὕμνους του κανέναν εἰδωλολάτρη συγγραφέα, παρὰ μόνον ἓναν, ἂν καὶ γράφει στὴν Κοινὴ καὶ ζεῖ σὲ ἓνα μοναστικὸ περιβάλλον, τὸ ὁποῖο ἀπέριπτε τὴν παγανιστικὴ ἐκπαίδευση ἐν γένει, ἢ ὁποῖα ἐπιτρεπόταν μόνο κάτω ἀπὸ συγκεκριμένες συνθῆκες. Ἀπὸ ἐπιστημο-

νικῆς ἀπόψεως, ἡ παρουσίαση τοῦ Μελωδοῦ καὶ τοῦ ἔργου του προσφέρει ἓνα σίγουρο θεμέλιο γὰν περαιτέρω ἔρευνα. Ἡ κριτικὴ μας ἐγκεῖται ἐπίσης καὶ σὲ ἓνα ἄλλο σημεῖο: στὴ μὴ δικαιολόγηση γὰν τὴν ἐπιλογή τῶν συγκεκριμένων θεολόγων. Στὸν πρόλόγο τοῦ ὁ Α. le Boulluc ἀναφέρει: «La partie présente reunit des figures majeures des s. VIe et VIIe s» (3). Ἄλλοι θεολόγοι τοῦ 6ου καὶ 7ου αἰῶνα, ὅπως ὁ Κοσμάς Ἰνδικοπλεύστης, ὁ Ἰωάννης Φιλόπονος, ὁ Σεβήρος Ἀλεξανδρείας ἢ ὁ Ἰάκωβος Ἐδέσσης (ὁ «Σύριος Ἱερόνυμος») ἀπουσιάζουν, ἐνῶ λυπηρὸ εἶναι ἐπίσης ὅτι δὲν παρατίθενται τὰ πρωτότυπα κείμενα. Γενικά, αὐτὸ τὸ ἐγχειρίδιο παρέχει ἓνα σημαντικὸ ἐργαλεῖο ἐργασίας, καθὼς κάποιος θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ περιλαμβάνονται συγγραφεῖς ποὺ δὲν ἀναφέρονται ἐδῶ. Ὁ τρίτος τόμος, ὁ ὁποῖος θὰ ἀκολουθήσει καὶ θὰ καλύψει τὸν 8ο ἕως τὸν 12ο αἰῶνα, θὰ διαρκέσει μερικὰ ἀκόμη χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμφάνισή του. Σύμφωνα με τὶς (προσωρινές) πληροφορίες τοῦ ἐκδότη, ὁ τρίτος κατὰ σειρά τόμος θὰ περιλαμβάνει τοὺς ἀκόλουθους συγγραφεῖς: Ἰωάννη Δαμασκηνό, Θεόδωρο Στουδίτη, Φώτιο Κωνσταντινουπόλεως, Συμεὼν Νέο Θεολόγο, Εὐθύμιο Ζιγαβηνό, Νικήτα Ἡρακλείας, Θεοφύλακτο Βουλγαρίας. Σὲ παράρτημα θὰ περιλαμβάνονται οἱ ἑβδομήκοντα στὸ Βυζάντιο, ἓνα εὐρετήριο τῶν βυζαντινῶν Ἐξηγητῶν, ὁ ψευδο-Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης. Στὸν ἐκδότη, στοὺς συντάκτες καὶ στὸν ἐκδοτικὸ οἶκο ὀφείλονται θερμὲς εὐχαριστίες.

Σπύρος Π. Παναγόπουλος

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Β. ΤΣΟΥΠΡΑ, *Ἐκκλησία καὶ Ἐθνογένεση. Ἡ «Μακεδονικὴ» Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία στὴν ὑπηρεσία τῶν Σκο-*

πίων, Ἀθήνα, ἐκδ. Γρηγόρης (σειρὰ «Νομοκανονικά Ἀνάλεκτα» ἀρ. 9), 2018, σελ. 410.

Τὸ διπτὸ αὐτὸ ἐκκλησιο-κανονικὸ καὶ γεωπολιτικὸ ζήτημα, ποῦ ἐμφανίζεται σήμερα στὴν γειτονικὴ χώρα τῶν Σκοπίων καὶ τῆς ἐπισήμως ἀποκαλούμενης «Πρώην Γιουγκοσλαβικῆς Δημοκρατίας τῆς Μακεδονίας» (ΠΓΔΜ-FYROM), ἐγγράφεται πρωτίστως στὰ ἀνοικτὰ μέχρι σήμερα ἐκκλησιολογικὰ καὶ κανονικὰ προβλήματα συνόλης τῆς Β' χιλιετίας. Πράγματι, ὅσο καὶ ἐὰν αὐτὸ ἀκούγεται ὑπερβολικὸ, οἱ ρίζες τοῦ ζητήματος, ποῦ μᾶς προσφέρει γιὰ μελέτη καὶ προβληματισμὸ ἢ πρόσφατη ἐκδοσὴ τοῦ βιβλίου τοῦ συναδέλφου Θεολόγου καὶ Σλαβολόγου κ. Τσούπρα, ἀναγόνται ἤδη στὸν 11ο αἰῶνα. Καὶ αὐτὸ δὲν σχετίζεται μόνον μὲ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τοῦ 11ου-14ου αἰ. καὶ ἐν γένει τοῦ Βαλκανικοῦ Μεσαίωνα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἤδη καταγεγραμμένα, ἀλλὰ σχετίζεται περισσότερο μὲ ἐκκλησιολογικὰ καὶ κανονικὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα δὲν μελετήθηκαν ἀρκούντως μέχρι σήμερα καὶ δὲν ἀναδείχθηκαν πλήρως. Γι' αὐτὸ, στὸ ξεκίνημα τῆς παρούσας βιβλιοπαρουσίασης, θὰ ἦταν σύμφερο νὰ γίνουν δύο κομβικὲς ἐπισημάνσεις γιὰ τὴν ἀνάδειξη τῆς συμβολῆς τοῦ ἐν λόγω βιβλίου.

1. Τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν ζήτημα ἀνάγεται, καὶ ἔχει μεγάλη σημασία αὐτὸ, στὸν 11ο αἰῶνα, πράγμα ποῦ δὲν ἔχει νὰ κάνει μόνον μὲ τὰ πολιτικὰ «Αὐτοκέφαλα» καὶ τὰ ἱστορικὰ καὶ γεωπολιτικὰ τεκταινόμενα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τοῦ Μεσαίωνα, τὰ ὁποῖα σωστὰ ἐπικαλοῦνται οἱ ἱστορικοὶ καὶ ὁ συγγραφέας μας, ἀλλὰ ἔχει νὰ κάνει καὶ μὲ τὸ πῶς οἱ διάφορες κατὰ τόπους Ἐκκλησιακὲς Κοινότητες ὁραματίζονται τὴν πραγμάτωσιν τῆς Ἐκκλησίας σὲ ἕναν

τόπο σὲ ὅλη τὴν διάρκεια αὐτῆς τῆς Β' χιλιετίας. Πράγματι, μὲ δυὸ λόγια, ἤδη ἀπὸ τὸ 1004 καὶ ἐντεῦθεν ἐμφανίζεται κατ' ἀρχὰς στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας στὴν Δύση καὶ πολὺ ἀργότερα, μόλις τὸν 19ο αἰ., στὴν καθ' ἡμᾶς Ἀνατολὴ μίᾳ ἐκδηλῆ τάσιν τὴν ὁποία θὰ ἀποκαλούσαμε μὲ τὸν νεολογικὸ ὄρο Ἐκκλησιαστικὸς Κουλτουραλισμὸς. Αὐτὸς συνίσταται στὸ γεγονὸς νὰ προτάσσονται ἰδιαίτερα πολιτιστικὰ στοιχεῖα ἐνὸς λαοῦ καὶ νὰ ἐπιβάλλονται αὐτὰ στὴν Ἐκκλησίαν, γενόμενα ὑποχρεωτικὰ ταυτότητά τῆς. Ἱστορικά, οἱ Ρωμαιοκαθολικοὶ εἶναι οἱ πρῶτοι ποῦ εἰσήγαγαν αὐτὸ τὸ ἐκκλησιο-κανονικὸ πρόβλημα καὶ τὸ ἐπεξέτειναν οἱ Σταυροφορίες (1095-1204/1261) στὴν Ἀνατολὴ καὶ τὰ παλαιάφατα Πατριαρχεῖα τῆς. Τὴν ἴδια ἐποχὴν, γιὰ πρώτη φορὰ, οἱ λαοὶ τῆς Βαλκανικῆς, ὅπως οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Βούλγαροι, ζήτησαν κατ' ἐπιρροασμὸν ἐκκλησιακῆς Ἀὐτονομίας καὶ «Αὐτοκέφαλα», ἐπικαλούμενοι πολιτισμικῆς [κουλτουραλιστικῆς] ἰδιαιτερότητες. Οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες, ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν διάσπασης τῆς Αὐτοκρατορίας ἐξαιτίας τῶν Σταυροφοριῶν, προσέφεραν πολιτικὰ «Αὐτοκέφαλα», μέσα ἀπὸ μίᾳ διαδικασίαν ὅμως διαφορετικὴν ἀπὸ αὐτὴν ποῦ προέβλεπε ἢ μέχρι τότε Κανονικὴ Παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας τῆς πρώτης χιλιετίας. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ἐκκλησιαστικὴ πρωτοβουλία προέτασσε στὸ αἴτημα τῆς αὐτονομίας καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς χειραφέτησης πολιτισμικῆς ἰδιαιτερότητες καὶ ὄχι βάσιμους κανονικοὺς λόγους. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἀκριβῶς συνιστᾷ τὸν Ἐκκλησιαστικὸν Κουλτουραλισμὸν. Ἡ ἄλωση τῆς ΚΠόλεως τὸν 15ο αἰ. καὶ κυρίως ἡ ἐπακολουθήσασα Ὀθωμανικὴ κυριαρχία ἐπέφερε τὴν κατάργησιν τῶν πολιτικῶν «Αὐτοκεφαλῶν» στὰ Βαλκάνια μὲ τὰ ἀναπτυσθέντα τότε ἐκδηλὰ ἔθνο-ἐκκλησιαστικὰ (κουλτουραλιστικὰ)

τους χαρακτηριστικά. Παράλληλα, στην Δύση, τὸν ἐπόμενο ἀκριβῶς αἰῶνα, τὸν 16ο αἰ., ἔλαβαν τὴν σκυτάλη τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Κουλτουραλισμοῦ οἱ Προτεστάντες, οἱ ὁποῖοι, προτάσσοντας καὶ αὐτοὶ μετὰ τὴν σειρά τους κουλτουραλιστικά ἐπιχειρήματα ἔναντι τοῦ πάπα Ρώμης, ὅπως τὶς *confessiones*, ἤτοι *ἰδιαιτέρες ὁμολογίες* καὶ νεοφανεῖς *πολιτισμικὲς ἰδιαιτερότητες* τῆς ἐποχῆς (πρὸβλ. τὸ «*cujus regio, ejus religio*»), διέσπασαν τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Δύσης, μίᾶ ἐκκλησιαστικὴ διάσπαση, ἣ ὁποία κατέτμησε τὴν Εὐρώπη καὶ προκάλεσε τὴν ἀνάδυση τῶν Ἐθνικῶν Κρατῶν καὶ ἣ ὁποία παραμένει ἐνεργὸς μέχρι σήμερα, 500 χρόνια τώρα, καὶ αὐτὸ χάριν τοῦ ἀενάως συνεχιζόμενου καὶ ἀναπτυσσόμενου στὴν Εὐρώπη Ἐκκλησιαστικοῦ Κουλτουραλισμοῦ. Στὴν προοπτικὴ αὐτῆ, λίγοι ὑποψιάζονται σήμερα στὴν Εὐρώπη καὶ ἀκόμη ὀλιγώτεροι τὸ πιστεύουν ὅτι ἡ *πολυδιάσπαση τῆς Εὐρώπης καὶ τὰ συνακόλουθα Ἐθνικὰ Κράτη προέκυψαν ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διάσπαση* ποὺ ἐπῆλθε ἀνάμεσα στοὺς *Ρωμαιο-καθολικοὺς καὶ τοὺς Προτεστάντες*. Καὶ τέλος, γιὰ νὰ ἔλθουμε στὰ καθ' ἡμᾶς, κατὰ τὴν διάρκεια τῶν δύο τελευταίων αἰῶνων, τοῦ 19ου καὶ τοῦ 20οῦ αἰ., οἱ Ὁρθόδοξοι δηλητηριάσθησαν ἀπὸ τὴν καινοφανῆ αὐτὴν νοστοροπία, ἀφοῦ στὴν Δύση εἶχαν ἤδη παγιωθεῖ θεσμικά, πολιτειακά καὶ διεθνῶς οἱ *Ρωμαιοκαθολικοὶ καὶ οἱ Προτεστάντικοι Ἐκκλησιαστικοὶ Κουλτουραλισμοί*. Καὶ τὸν χορὸ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Κουλτουραλισμοῦ στοὺς ὀρθόδοξους χώρους τῆς Ἀνατολῆς τὸν ἀνοίξαν οἱ Βούλγαροι στὸ 2ο ἡμῖσι τοῦ 19ου αἰ., στὰ 1870, καὶ τὸν συνέχισαν καὶ τὸν συνεχίζουν οἱ Σλαβομακεδόνας Σκοπιανοὶ στὸν 20ῶ-21ο αἰ. Αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ζήτημα ἐγγίζει περιγεγραμμένα τὸ βιβλίον αὐτό.

Ἔτσι, ἐὰν συγκρίνουμε τὰ κουλτουραλιστικά τεκταινόμενα τῆς Δύσης τοῦ Μεσαίωνα μετὰ αὐτὰ ποὺ ἐπισυνέβησαν στὴν Βουλγαρία μετὰ τὸ Βουλγαρικὸ σχίσμα πρῶτα (1870-1945) καὶ, στὴν διαδοχικὴ συνέχεια, στὴν Βαρντάρσκα Μπανόβινα [Ἐπαρχία/Δημοκρατία τοῦ Βαρδάρη (1944)], ἣ ὁποία ἔλαβε τὴν ἴδια χρονία ἀπὸ τὸν Τίτο παντελῶς αὐθαίρετα ἓνα νέο ὄνομα καὶ ὀνομάστηκε «Μακεντόντογκαγια Μπανόβινα» (Ἐπαρχία/Δημοκρατία τῆς *Μακεδονίας*) καὶ μετὰ ἀντίστοιχο ἐκκλησιαστικὸ σχίσμα τῆς αὐτοανακηρυχθείσας στὴν συνέχεια «*Μακεδονικῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας*» [MOE] (1946-σήμερα), θὰ βροῦμε πάμπολλες κοινὲς ὁμοιότητες μετὰ τὴν Δύση, παρ' ὅλο ποὺ ὁ τόπος καὶ τὸ δόγμα στὰ Βαλκάνια εἶναι διαφορετικὰ σὲ σχέση μετὰ τὴν Χριστιανικὴ Δύση. Τὸ Σκοπιανὸ ζήτημα ἐπομένως εἶναι ἓνα ζήτημα *Ἐκκλησιαστικοῦ Κουλτουραλισμοῦ* πρωτίστως, τὸ ὁποῖο ξεκινᾶει στοὺς κόλπους τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς ἀπὸ τὸ 1870, πρὶν νὰ γίνῃ πολιτικὸ, καὶ συνεχίζει νὰ ὑφίσταται ἐνεργὸ μέχρι καὶ σήμερα (2018). Αὐτὸ ἐξυπονοεῖ ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου *Ἐκκλησία καὶ Ἐθνογένεση*. Καὶ σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο ἐγγράφεται τὸ Σκοπιανὸ ζήτημα, καὶ αὐτὸ δὲν εἶναι μόνον πολιτικὸ ζήτημα, ὅπως θὰ φανεῖ καὶ στὴν συνέχεια.

2. Πάνω σὲ αὐτὴν τὴν πρώτη ἐπίσημανση στηρίζεται συνακόλουθα καὶ μία δευτέρα. Τὰ Βαλκανικὰ Κράτη, ὅπως τὰ γνωρίζουμε σήμερα, συνιστοῦν γεωπολιτικὲς ὀντότητες ποὺ ἔχουν διάρκεια ἱστορικὸ βίον καὶ πολιτικῆς δράσης μόλις δύο αἰῶνων, ἄς ποῦμε σχηματικά, τοῦ 19ου καὶ τοῦ 20οῦ αἰῶνα μέχρι σήμερα. Ἐὰν οἱ πολιτειακὲς ἡγεσίες τῶν ἐμπλεκόμενων Κρατῶν καὶ μερῶν ἀντιμετωπίσουν τὸ «Σκοπιανὸ ζήτημα» ὡς μό-

νον πολιτικό και γεωπολιτικής συγκυρίας και αυτόνομημένο από το μακροχρόνιο και σχεδόν χιλιετές εκκλησιο-κανονικό ζήτημα του Έκκλησιαστικού Κουλτουραλισμού, τότε η λύση που θα δοθεί δεν θα έμπεριέχει τις προηγηθείσες ποικιλότροπες ιστορικές διεργασίες, οι οποίες είναι συστατικές του προβλήματος, και κυρίως τις εκκλησιο-κανονικές αυθαιρεσίες που περιλαμβάνει εϋστοχα και επιτυχημένα ο τίτλος του παρουσιαζόμενου εδώ βιβλίου: *ή πρόκληση Έθνογένεσης από την Έκκλησία*. Με άλλα λόγια, το έθνο-εκκλησιαστικό ζήτημα που έχουμε ενώπιόν μας αποτελεί μόνον την κορυφή του παγόβουνου, αυτήν δηλαδή που φαίνεται, αλλά ο κύριος όγκος του προβλήματος και το κεντρικό σώμα του είναι βυθισμένο σε βαθιά και έν πολλοίς άχαρογράφητα ύδατα, ιδίως για την πολιτειακή παρατήρηση, γεγονός το οποίο θα πρέπει να έχουν και να λάβουν υπ' όψιν τους όλες εκείνες οι έγγυς και οι μακράν πολιτειακές ήγεσίες που αυτοδίκαια χειρίζονται το όλο ζήτημα. Άρα, το υπό εξέταση ζήτημα στην δομή του εμφανίζεται τριπλό με σειρά ιστορικής εμφάνισης:

*Έκκλησιαστικός Κουλτουραλισμός –
Όνοματοδοσία –
Ένταξιακές Διαδικασίες*

Πώς θα είναι εκατέρωθεν επιτυχημένες οι Ένταξιακές διαδικασίες, όταν δεν ληφθούν υπ' όψιν οι δύο προϋπάρχοντες σταθμοί, δηλαδή ο αναπτυσσόμενος υπερμεγέθης και υπέρμετρος Έκκλησιαστικός Κουλτουραλισμός μιας ολόκληρης χιλιετίας, αυτό το μέγα ευρωπαϊκό πρόβλημα και η συνεπαγόμενη αυθαιρετη *ονοματοδοσία* του 20ού αί.;

Χωρίς καμμία διάθεση οποιασδήποτε ανάμειξης στις ένεργειες και τον χειρισμό

του όλου ζητήματος από την Πολιτειακή ήγεσία της χώρας μας, όπως με έμφαση το επισημαίνει πρώτιστα η *Έπιστολή της Ιεράς Συνόδου* μας της Έκκλησίας της Ελλάδος στις 11.1.2018 προς τον Πρωθυπουργό κ. Άλέξη Τσίπρα, άπλως καταθέτουμε την θεολογική και εκκλησιο-κανονική θέαση του πράγματος, που ξεπερνά τα διαφορετικά χρονικά πλαίσια της έν γένει ήδη άσκηθείσας πολιτικής στην έποχή της νεωτερικότητας και της σύγχρονης άσκούμενης πολιτικής στην ήμετέρα έποχή της μετα-νεωτερικότητας...

Το Διεθνές Νομικό καθεστώς της Διεθνούς Κοινότητας είναι θεμελιωμένο στην πρόσφατη *de facto* έθνο-εκκλησιαστική κατάσταση στα Σκόπια, άγνοώντας σαφώς το παρελθόν σύνολης της Β' χιλιετίας, λόγω των συγκυριακών διεθνών γεωπολιτικών καταστάσεων. Το γεγονός αυτό σημαίνει ότι η Διεθνής Κοινότητα άδιαφορεί παντελώς για το ποιά είναι ή Έκκλησιολογία της Έκκλησίας, καθώς και για το έαν και κατά πόσον μία Κοινότητα με έθνικές διεκδικήσεις είναι σχισματική ή όχι. Αυτό μεθοδολογικά προφανώς δεν έλέγχεται, καθώς ή κανονική όρθότητα έξ όρισμού δεν άνιχνεύεται από τους πολιτειακούς και πολιτικούς Όργανισμούς.

Όλα αυτά τα προαναφερθέντα ιστορικά δεδομένα του υπερχιλιετούς παρελθόντος παρουσιάζονται στην προμνημονευθείσα Έπιστολή της Ιεράς Συνόδου προς τον Πρωθυπουργό με δύο σημεία και με τρόπο εύσυνοπτο: «[...] το ζήτημα των Σκοπίων [α] έχει και την εκκλησιαστική του παράμετρο, την οποία θεωρούμε πολύ σοβαρή και [β] ή οποία [παράμετρος] άπηχεί την τακτική κάποιων λαών της Βαλκανικής πρώτα να όργανώνονται γύρω από κάποιον εκκλησιαστικό όργανισμό (κανονικό ή

σχισματικό), και έπειτα να οικοδομοῦν τὴν κρατική τους ὄντοτητα» [Περιοδικὸ Ἐκκλησία, τεύχ. 1 (Ἰανουάριος 2018), σελ. 8]. Πρόκειται γιὰ δύο λακωνικὲς ἀλλὰ ἀξονικὲς συνοδικὲς ἐπισημάνσεις, οἱ ὁποῖες ὑπογραμμίζουν τόσο τὴν σοβαρότητα ὅσο καὶ τὸ εὖρος τοῦ προβλήματος. Ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα ἀναπτύσσονται στὸ βιβλίο καὶ ἀποτυπώνονται στὰ συμπεράσματα τῆς ἔρευνας τοῦ συγγραφέα.

Πράγματι, ὁ συγγραφέας εἶχε σίγουρα ὑπ' ὄψιν του τὶς παραμέτρους αὐτές, τὶς ὁποῖες καὶ ἀναλύει ἀπὸ πολλὲς πλευρὲς, γι' αὐτὸ καὶ τὸ πόνημά του εἶναι χρηστικὰ χρήσιμο καὶ ἀπὸ ἄποψη ἐπιστημονικοῦ ἐνδιαφέροντος ἐξαιρετικὰ πολύτιμο. Ἄς δοῦμε ἐπιγραμματικὰ ὀρισμένα κορυφαῖα σημεῖα τοῦ βιβλίου.

Ἐπειδὴ ὁ τίτλος, ἢ ἀκριβέστερα ὁ ὑπότιτλος τοῦ βιβλίου, ἀποτελεῖ θέσι τοῦ συγγραφέα, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἀμφισβητήσει ἢ νὰ ἀποδεχθεῖ τὴν ἀντικειμενικότητά του. Ὡστόσο, ἡ μαρτυρία του δὲν παύει νὰ εἶναι σημαντικὴ καὶ ἡ συμβολὴ του ἀναντικατάστατη γιὰ μία τόσο συνταρακτικὴ ἐποχὴ, τὴν ὁποία ἔζησε ὁ ἴδιος ἐκ τῶν ἔνδον μὲ τοὺς πρωταγωνιστὲς τῆς εἴτε ζωντανὰ μὲ συνεντεύξεις εἴτε ἐρευνητικὰ καὶ βιβλιογραφικὰ. Πάντως, γίνεται φανερὸ ὅτι ἡ ἀφήγησή του εἶναι ἱστορικὰ τεκμηριωμένη καὶ πολυ-ἐπίπεδη, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἔλλειπουν ντοκουμέντα καὶ στοιχεῖα, ἐπειδὴ, ὅπως ἀναφέρει καὶ ὁ ἴδιος στὸν Πρόλογο τοῦ βιβλίου, κάποιοι ὑπεύθυνοι Ἀρχιερατικῶν χώρων γιὰ προφανεῖς λόγους δὲν ὑπῆρξαν συνεργάσιμοι. Ἐν προκειμένῳ, ἀναδημοσιεύονται αὐτούσια στοιχεῖα, ἀλλὰ συνδυάζονται ἀλληλο-συμπληρωματικὰ διάσπαρτα ἀρχιερατικὰ ἀποσπάσματα, ὥστε νὰ τεκμηριώσουν μία –κατὰ τὸ δυνατόν– ἀσφαλέστερη κρίση.

Πρόκειται γιὰ ἓνα πόνημα μὲ γόνιμες ἀφορμὲς γιὰ τὴν συνέχεια καὶ τὴν διεύρυνση αὐτῆς τῆς ἔρευνας.

Ἀνακεφαλαιώνοντας, παρατηροῦμε μία Ἐκκλησία ἐνὸς συγκεκομμένου τόπου:

1. Νὰ προβαίνει σὲ μία ἐν γνώσει τῆς καὶ ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος σχισματικὴ ἐνέργεια.

2. Νὰ ἀρχίζει ἐκ τοῦ μηδενὸς τὴν κατασκευὴ καὶ διάπλαση/διαμόρφωση ἐνὸς Ἔθνους, τὸ ὁποῖο δὲν ὑφίσταται κἂν ἱστορικὰ μέχρι τότε μὲ τὰ ὑποστατικά ἰδιώματα ποὺ ἐμφανίζεται οὔτε καθ' ὑπόνοιαν πρὶν ἀπὸ τὸν Β' Παγκόσμιο πόλεμο, μία ἐνορχηστρωμένη δηλ. προσπάθεια γιὰ διαμόρφωση κατάλληλων συνθηκῶν μὲ στόχο τὴν δημιουργία ἐνὸς «νέου Ἔθνους Μακεδονικοῦ» καὶ τὴν διεκδίκηση τοῦ ὀνόματος τῆς Μακεδονίας.

3. Νὰ υἱοθετεῖ μία ὀνομασία, τὸν ἐξωϊστορικὸ γιὰ αὐτὴν ὄρο «Μακεδονία», ποὺ δόθηκε ἀπὸ πολιτικὴ σκοπιμότητα τὸ 1944, μία ὀνομασία ἢ ὁποία δὲν ἀνήκει οὔτε ἱστορικὰ οὔτε γλωσσικὰ οὔτε πολιτισμικὰ στὴν μεγάλη καὶ εὐρύτερη Σλαβικὴ οἰκογένεια.

4. Νὰ συνεπικουρεῖται ἀφανῶς καὶ ἀντικανονικὰ ἀπὸ κάποιες Ὁρθόδοξες κατὰ τόπους Ἐκκλησίες μὲ πρωτεύουσα τὴν Ἐκκλησία τῆς Βουλγαρίας, ἢ ὁποία ἐκείνη πρώτη υἱοθέτησε πανομοιότυπη τακτικὴ (1870-1945), ἀλλὰ μὲ μία διαφορά: Βουλγαρικὸ Ἔθνος προϋπῆρχε, ἀλλὰ «Σλαβικὸ Μακεδονικὸ Ἔθνος» δὲν ὑπῆρξε ποτέ, ὥστε νὰ διεκδικεῖ μία ὁμώνυμη Ἐκκλησία. Γι' αὐτὸ καὶ ἔπρεπε νὰ ἀναληφθεῖ μία πρωτοβουλία κατασκευῆς ἐνὸς τέτοιου ἔθνους ex nihilo γιὰ τὴν διαμόρφωση μιᾶς τοπικῆς ἐθνικῆς φυσιογνωμίας μὲ ἐθνικὴ ἰδιαιτερότητα (τὸν παράγοντα «ἔθνος»). Τὸ ἔργο αὐτὸ τῆς Ἐθνογένεσης τὸ ἀνέλαβε ἡ σχι-

σματική «Ἐκκλησία» (1967) τῶν Σκοπίων, καὶ ἔτσι κατασκευάστηκε αὐτὸ μέσα σὲ ἐκκλησιαστικὰ ἐργαστήρια σὲ διάστημα μιᾶς 50ετίας. Καὶ σήμερα, μετὰ ἀπὸ 70 χρόνια ἐθνογέννησης (1946-2018) ἐκκλησιαστικῆς προέλευσης καὶ παραγωγῆς, ὅλοι, μὰ ὅλοι ἀνὰ τὸν κόσμον, εἶναι πεπεισμένοι ὅτι αὐτὸ τὸ κατασκευασμένο «ἔθνος» μὲ κλειψίτυπη ὀνομασία ἔχει στὴν συνέχεια τὸ ἀναφαίρετο δικαίωμα νὰ ἀποκτήσει, καὶ ἄς προσεχθεῖ αὐτό, ὑπόσταση Ἐθνογόνου Ἐκκλησίας μέσα ἀπὸ διαδικασίες κουλτουραλιστικῆς (καθὼς τὸ ἐκκλησιαστικὸ ζήτημα τῶν Σκοπίων ὑπῆρξε κατ' ἐξοχὴν πολιτικὸ) καὶ ὄχι κανονικῆς, καὶ νὰ εἶναι ἡ Ἐκκλησία ἑνὸς Ἑθνοῦς-Κράτους μὲ μίαν ἐκκλησιαστικὴ ἀνεξαρτησία πού θὰ στηρίζεται στὸν ἐθνικὸ παράγοντα. Ἐνα Ἑθνοῦς-Κράτος (καὶ ὄχι Κράτος-Ἑθνος), τὸ ὁποῖο ἢ ἴδια κατασκεύασε καί, μέσῳ τῆς ἀντιδάνειας διπλωματικῆς ὁδοῦ, συνεπικουρεῖ καὶ αὐτὴ μὲ τὴν σειρά τῆς σήμερα τὸ Κράτος τῶν Σκοπίων νὰ ἀποκτήσει τὴν ἐπίσημη κρατικὴ καὶ διεθνῆ ὀνομασία «Μακεδονία». Ὁ στόχος εἶναι πλέον προφανής: Νὰ ἀποκτήσει πρῶτα τὸ Κράτος τὴν ὀνομασία «Μακεδονία» καὶ κατόπιν ἢ ὑπὸ ἀναγνώριση Ἐκκλησία (βῆμα προθύστερο), μίαν αὐτόματη δηλ. ἀναγνώριση τῆς ὑπόστασης ἰδιαιτέρου Ἑθνοῦς μὲ τὸ ὄνομα «Μακεδονία», γιὰ νὰ οἰκιοποιηθεῖ στὴν συνέχεια καὶ ἡ ἴδια τὴν αὐτὴ ὀνομασία, ὅταν, πιὸ εὐκόλα τότε, θὰ διεκδικεῖ ἀπὸ ὅλους τὴν προβλεπόμενη πλέον ἐκκλησιαστικὴ ὀνομασία: «Αὐτοκέφαλη Ἐκκλησία τῆς Μακεδονίας»! Καὶ ὄχι μόνον. Ὁ παράγωγος τίτλος τοῦ Προκαθημένου μιᾶς τέτοιας ἐκκλησιαστικῆς ὀνοματοδοσίας φέρει μέσα τῆς αὐτοδίκαια καὶ ἓνα ἐπόμενο βῆμα: Ὅπως ἐμεῖς λέμε «Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ

πάσης Ἑλλάδος», ἐκεῖνος μελλοντικὰ θὰ ἀποκαλεῖται «Ἀρχιεπίσκοπος Σκοπίων καὶ πάσης Μακεδονίας [ἀδιακριτῶς!]

» ἢ, ἀκόμη χειρότερα, σύμφωνα μὲ τὴν Σλαβικὴ παράδοση τῆς χρήσης πληθυντικοῦ τῆς μεγαλοπρεπείας στὴν γνωστὴ ρήση «Πατριάρχης Μόσχας καὶ πασῶν τῶν Ρωσσιῶν (ἀκόμη καὶ αὐτῶν πού δὲν εἶναι Ρωσσίς, ὅπως ἡ Ἑσθονία καὶ οἱ ἄλλες Βαλτικῆς χῶρες)», ἔτσι καὶ ἐκεῖνος θὰ μπορεῖ ἄνετα νὰ υἱοθετήσῃ αὐθαίρετα, ὅπως συμβαίνει ἐπαναλαμβανόμενα μέχρι σήμερα καὶ στὴν προοπτικὴ τῆς ἐπερχομένης Εὐρωπαϊκῆς ἐντάξης, ἓναν ἀντίστοιχο κανονικοφανῆ τίτλο ὅπως «Ἀρχιεπίσκοπος Σκοπίων καὶ πασῶν τῶν Μακεδονιῶν» – ὅπως ἀποκαλοῦν καὶ σήμερα «Ἀχριδῶν»–, μὲ ὅ,τι αὐτὸ συνεπάγεται. Καὶ μετὰ, «ἀποχαιρέτα τὴν Μακεδονία πού χάνεις!», θὰ λέγαμε παραφράζοντας τὸν Καβάφη. Τὸ ζήσαμε καὶ τὸ ζοῦμε μέχρι σήμερα ἐπίπονα στὶς Βαλτικῆς χῶρες· εὐχομαί νὰ μὴν τὸ ζήσουμε στὰ Βαλκάνια καὶ τὴν γειτονία μας. Καὶ τέλος,

5. Νὰ ἀναλαμβάνει (ἢ Ἐκκλησία) μίαν ἀπίθανη ἀπόπειρα Ἐθνογέννησης... Καὶ ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται μέχρι σήμερα, σὲ παγκόσμια κλίμακα, ἢ ἀπόπειρα αὐτὴ εἶχε ἀποτελέσματα: Νὰ ἔχει δηλαδὴ μέχρι στιγμῆς καταφέρει, μέσα ἀπὸ μίαν πρωτοφανῆ ἐθνογενετικὴ διεργασία, νὰ πείσει ἓνα μεγάλο μέρος τῆς Διεθνούς Κοινότητος ὅτι αὐτὴ ἢ «Μακεδονικὴ Ἐθνότητα» πρέπει ἐπιτέλους νὰ κατοικήσῃ σὲ ἓνα «Μακεδονικὸ Κράτος» μὲ τὸ ἀδιαμφισβήτητο καὶ ἀποκλειστικὸ πλέον ὄνομα «Μακεδονία»!

Συνεπῶς, τέσσερις (4) εἶναι οἱ σκιαγραφημένοι Σταθμοὶ τῆς διαδρομῆς πού ἀκολούθησε τὸ Σκοπιανὸ ζήτημα στὰ 70 χρόνια ἐμφάνισής του, οἱ ὁποῖοι ἐκκινοῦν ἀπὸ τὴν σχισματικὴ Ἐκκλησία καὶ καταλήγουν

στην ίδια Ἐκκλησία, ὡς διακονήτριας πλέ-
ον τοῦ Ἔθνους-Κράτους:

Σχισματική «Ἐκκλησία» (1945-1967)
→ Ἐθνογέννηση (1945-1995) →
Ἐθνικὸ Μακεδονικὸ Κράτος (ἐν ἐξελίξει)
→
«Αὐτοκέφαλη Ἐκκλησία τῆς
Μακεδονίας» (τελικὸς στόχος)

Καὶ ἐὰν ὑποθέσουμε ὅτι τὸ Κράτος
αὐτὸ πάψει κάποτε νὰ ὑφίσταται ὡς κρα-
τική ὄντοτητα, θὰ παραμένει ἡ ὁμώνυμη
Ἐκκλησία του, ἡ ὁποία θὰ διατηρεῖ στὸ
διηγετικὸ τὸ κλειψίτυπο ὄνομα «Μακεδο-
νία».

Ὅλοκληρώνοντας, νὰ συγχαροῦμε τὸν
συγγραφέα Γεώργιο Τσούπρα γι' αὐτὴν τὴν

ἐξαίρετη ἐπιστημονικὴ ἐργασία καὶ ἔρευ-
να, ποὺ μᾶς τὴν παρουσίασε πρῶτα ὡς
ἐναίσιμη Διδακτορικὴ Διατριβὴ στὴν Θεο-
λογικὴ μας Σχολὴ τὸν Φεβρουάριο τοῦ
2013, καὶ ἔπειτα σήμερα, σὲ βελτιωμένη
ἐκδοση καὶ σὲ χαρτῶο βιβλίο, τὸ ὁποῖο κα-
θίσταται τόσο ἐπίκαιρο στὶς ἡμέρες μας.
Ἀνάλογες εὐχαριστίες ἀπευθύνονται καὶ
στὸν ἐκδότη Δημήτρη Σεφεριάδη τῶν ἐκ-
δόσεων «Γρηγόρης», ποὺ ἀποδέχθηκε τὴν
πρόταση τῆς 4μελοῦς Ἐπιστημονικῆς Ἐπι-
τροπῆς νὰ ἐκδώσει αὐτὸ τὸ μελέτημα στὴν
Ἐπιστημονικὴ σειρὰ «Νομοκανονικὰ Ἀ-
νάλεκτα» (ἀριθμ. 9).

Ἄρχιμ. Γρηγόριος Δ. Παπαθωμᾶς
Καθηγητὴς Κανονικοῦ Δικαίου
Θεολογικῆς Σχολῆς
Ε.Κ.Π.Α.